

Partivalg og mobilisering: Fredericia 1890–1903*

Af Jørgen Elklit

Årtierne omkring sidste århundredskifte var præget af forandring. Det gælder på mange områder, men har man specielt den økonomiske, den sociale og den kulturelle udvikling i tankerne, er det åbenbart, at industrialisering, urbanisering, demografiske forskydninger, faglig organisering, andelsbevægelsens udbredelse og ændrede uddannelsesforhold – og mange andre faktorer – førte forandring med sig.

Som følge heraf var perioden fra 1870'erne og frem til lige efter 1. verdenskrig også præget af politisk forandring. Udviklingen i partimønstret såvel som i valgdeltagelsen og i partiernes relative tilslutning vidner herom; men man kan også pege på ændrede samarbejds mønstre, kandidatstrukturen i valgkredse, indførelse af hemmelig afstemning og senere også af forholdstalsvalg og på stigningen i den andel af hele befolkningen, som havde valget til folketinget (15–20 pct. i perioden før århundredskiftet, men næsten 50 pct. i 1920) som forhold, der kan antyde karakteren af de processer, der her tænkes på.

For en del af denne periode findes et unikt historisk materiale, der kan bruges til at belyse nogle af disse sociale og politiske forandringsprocesser og sammenhængen imellem dem. Det drejer sig om valg- og stemmelister fra folketingsvalgene, der for perioden før 1901 er bevaret for en række kredse eller dele af kredse,¹ hvor hver enkelt vælger uden besvær kan identificeres og hans adfærd ved valgene følges.

Kombinationen af en periode, der er karakteriseret af sociale og politiske udviklingsprocesser, der tilsammen medfører en transformation fra en mere traditionel til en mere moderne samfundstype, og et så enestående datamateriale, som det danske valg- og stemmelistemateriale må siges at være, førte til etableringen af et forskningsprojekt omkring en række af disse forhold.²

Hensigten med denne artikel er at belyse 3 problemkomplekser, som er centrale for en forståelse af den politiske udvikling i perioden omkring århundredskiftet, og som derfor også er centrale i det nævnte forskningsprojekt:

1. Politisk mobilisering – hvem var det, der nu gav sig til at stemme ved folketingsvalgene, og hvorfor?
2. Socialdemokratiets stærke vækst fra begyndelsen af 1890'erne – hvorledes kunne et stærkt oppositionelt tredjeparti (eller »fjerdeparti«) vokse frem, og hvor hentede det sin støtte?
3. Overgangen i 1901 fra åben til hemmelig afstemning ved folketingsvalgene – havde den overhovedet nogen betydning for udviklingen?

Der er tale om generelle processer – politisk mobilisering, nye partiers gennembrud, effekten af ændringer i valgsystemet – som er studeret og analyseret før. Det betyder, at der er blevet udviklet et sæt af teorier og teoriele-

Jørgen Elklit, f. 1942, cand. phil. 1970, lektor ved Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet.

* Artiklen har været fremlagt i en workshop om »Partier, ideologier, vælgere« på den VI. nordiske statskundskabskonference, Åbo, august 1981, medens en tidligere version har været drøftet på en NAFO-konference på Universitetet i Umeå, marts 1981.

1. Jørgen Elklit, »Valg- og stemmelister vedr. folketingsvalg 1849–98 i Landsarkivet for Nørrejylland. En foreløbig oversigt«, *Arkiv*, Bind 4, Nr. 4 (1973), pp. 232–273.

2. »Sociale og politiske udviklingsprocesser i Danmark ca. 1870–1903«, støttet af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd (bevillingsnumrene 14–9262 og 14–1607) og Aarhus Universitets Forskningsfond.

menter, som er af afgørende betydning for forståelsen af disse processer.

Hensigten med denne undersøgelse er blandt andet at undersøge, i hvilket omfang teorier og teorielementer, der først og fremmest er udviklet med henblik på forståelse af mere nutidige fænomener, også kan siges at have haft gyldighed under de tids- og stedbundne rammer, der gælder for denne undersøgelse.

Det materiale, der især vil danne grundlaget for den empiriske del af undersøgelsen, er et datasæt, der består af oplysninger om alle vælgere i Fredericia Købstad ved de 6 folketingsvalg, der blev afholdt i perioden fra 1890–1903. For alle 6 valg er det oplyst, hvem der stemte, og for de 4 valg fra 1890–98 tillige hvem af de opstillede kandidater, vælgerne stemte på.

Undersøgelsen må således med Mogens N. Pedersens udtryk først og fremmest karakteriseres som en teorialprøvende case-studie.³

Oplysningerne om de enkelte vælgere i Fredericia er blevet koblet sammen ved hjælp af et edb-program til *nominal record linkage*, som er blevet udviklet specielt i forbindelse med dette projekt. Dette program er blevet beskrevet i et tidligere arbejde, som der henvises til.⁴

Inden analysen af de tre nævnte problemstillinger kan påbegyndes, vil det være hensigtsmæssigt at se lidt nærmere på dens forudsætninger. Det vil ske i to afsnit, der henholdsvis vil give en introduktion til valgsystemet og til valgene i Fredericia omkring århundredskiftet (afsnit 1) og til det benyttede datamateriale (afsnit 2). Derefter vil de tre problemkomplekser blive taget op i hver sit afsnit (3, 4 og 5), og til sidst vil de vigtigste resultater blive holdt fast i konklusionen (afsnit 6).

I forlængelse heraf vil det i konklusionen også være naturligt at lægge sigtemålene for

det fremtidige arbejde inden for forskningsprojektet frem til diskussion.

1. Et forsøg på en indføring

Hvordan foregik folketingsvalgene i gamle dage? Og hvordan foregik de i Fredericia? Det er emnet for dette første afsnit.

Folketingsvalgene i Danmark foregik frem til 1915 (1918) som flertalsvalg i enkeltmandskredse. Hele landet, incl. Færøerne, var opdelt i et antal folketingsvalgkredse, og i hver af dem valgtes til folketingsmand den kandidat, der havde fået flest stemmer. Fra 1849 til 1867 var der 101 valgkredse og altså lige så mange folketingsmedlemmer, i perioden 1867–1894 var tallet 102, og fra 1894 til 1915 var der 114.

Hovedparten af kredsene var blandede kredse, som bestod af en købstad og nogle omkringliggende landkommuner, men der var også både rene bykredse – blandt andet i København – og kredse, der kun bestod af landkommuner.

En af de blandede kredse var Fredericia-kredsen, eller Vejle Amts 1. valgkreds, som dens tekniske betegnelse var. Kredsen bestod af Fredericia Købstad, som ved folketællingen i 1890 havde godt 10.000 indbyggere, og 10 landkommuner nord og vest for byen med tilsammen godt 11.000 indbyggere. Kredsens to dele var altså forholdsvis ensartede i størrelse, hvad der ikke var normalt, idet de mange små købstæder ofte stod over for væsentligt større landdistrikter.

Fredericia er imidlertid ikke kun interessant som repræsentant for en lille gruppe af kredse med omtrent lige mange by- og landvælgere. Nok så vigtigt er det, at byen er et godt eksempel på en større provinsby, der omkring århundredskiftet var præget af industrialiseringsprocessen og den dermed for-

3. Mogens N. Pedersen, »Om den rette brug af historiske materialer i statskundskaben: Nogle didaktiske overvejelser«, i Erik Damsgaard et al. (eds.), *Festskrift til Erik Rasmussen*, Århus: Forlaget Politica, 1977, p. 244.

4. Jørgen Elklit og Jan Skytte, *Find Person by Name (FPN). Et nominal record linkage program til anvendelse på blandt andet danske politiske og sociale massedata fra det 19. århundredes sidste del*, paper til fremlæggelse på seminaret »Historiske databaser i Norden«, Utstein Kloster, Norge, maj 1980; Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, maj 1980.

bundne befolkningstilvækst. Herved bliver byen af generel interesse. Og hertil kommer, at den samtidig var afgørende påvirket af, at en lang række offentlige institutioner inden for forsvar, kommunikation og undervisning var placeret her.

Som det fremgår af tabel 1, havde kredsen i 1890 3.713 vælgere, hvoraf 1.590 eller knap 43 pct. boede i købstaden, resten på landet. Forholdet mellem antallet af by- og landvælgere var altså anderledes end forholdet mellem indbyggertallene i de to områder. Forklaringen herpå er naturligvis et forskelligt forhold mellem vælgertal og indbyggertal i kredsens to dele.

Valgretsbestemmelserne til Folketinget var uændrede i hele perioden 1849–1915. Grundloven fastslog, at

»(V)algret til Folketinget har enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret, naar han har fyldt sit 30te Aar, medmindre han: a) uden at have egen Husstand staar i privat Tjenesteforhold; b) nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt; c) er ude af Raadigheden over sit Bo; d) ikke har havt fast Bopæl i eet Aar i den Valgkreds eller den Stad, hvor han opholder sig paa den Tid, Valget foregaar«.

Der blev altså på dette felt diskrimineret kraftigt mod alle lavstatusgrupper i samfundet, kvinderne, de unge, de fattige, tyendet, tilflytterne, de kriminelle. Resultatet heraf var i 1890, at kun 16–17 pct. af alle landets indbyggere havde valgret. Sammenlignet med at den tilsvarende andel nu er ca. 73 pct., kan det forekomme lavt, men sammenstillen man tallet med andelen i andre lande på ca. samme tidspunkt, er der tale om, at valgretten i Danmark var væsentlig mere udbredt end de fleste andre steder.⁵

I Fredericia var procenten 15,8 ved folketingsvalget i 1890, medens den var højere i de 10 landdistrikter, ca. 18. En sådan forskel

mellem andelen af vælgere i byerne og på landet var yderst almindelig i denne periode; den forklares med forskelle i alderssammensætning og bosættelsesmønster, og med tilvandringer til byerne – især de større – i århundredets sidste del, som betød, at der var forholdsvis flere i byen end på landet, som var flyttet til inden for det sidste år inden valget.

Efter fattigloven af 1890 og alderdomsunderstøttelsesloven fra samme år blev forskellige former for offentlig understøttelse ikke længere betragtet som fattighjælp, ligesom mulighederne for at eftergive sådan hjælp blev udvidet. Det betød, at dette kriterium fra midten af 1890'erne ikke spillede den samme rolle som tidligere.

Ved folketingsvalget i 1890 opstillede i Fredericia-kredsen kun to kandidater, således som det også var tilfældet i langt de fleste andre kredse i slutningen af århundredet. Og ligesom i 59 andre af de 101 kredse var det en højremand og en venstremand.⁶

Valgene til Folketinget foregik i perioden frem til 1901 på den måde, at vælgerne mødtes til offentligt valgmode ét sted i kredsen, oftest i en større bygning eller på en åben plads – for eksempel torvet – i kredsens største by. I Fredericia-kredsen brugte man ved valgene 1890–1903 den militære forlægnings eksercerhus, da valgene alle foregik i januar og april.

Efter præsentation af kandidater og stillere og efter korte taler og adgang til at stille spørgsmål til kandidaterne gik man over til selve valghandlingen. Den foregik ved håndoprækning, og valgbestyrelsen afgjorde så, hvem der havde fået flest »stemmer«. Det siger sig selv, at man ikke altid helt kunne forhindre, at andre end vælgere deltog i valghandlingen – for eksempel ved at række en hånd i vejret ved passende lejlighed – eller at nogle stemte mere end én gang – for eksempel med to hænder i vejret i forsamlingens bageste eller midterste del eller ved at stemme på mere end en af kandidaterne. Valgbestyrelsen

5. Stein Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, Oslo: Universitetsforlaget, 1970, p. 33.

6. Jørgen Elklit, »Election Laws and Electoral Behaviour in Denmark until 1920«, i Otto Büsch (Hrsg.), *Wählerbewegungen in der europäischen Geschichte*, Berlin: Colloquium Verlag, 1980, p. 393.

skulle dog efter bedste evne tage hensyn til sådanne irregulære forhold, når man skønnede over, hvem der havde mest støtte blandt de tilstedeværende vælgere.⁷ Og når dette skøn var foretaget, havde man fundet kredsens kommende folketingsmand, eller med valglovens ord: »Den Kandidat, som efter Valgbestyrelsens Skøn har erholdt flere Stemmer end nogen anden, er kaaret til Valgkredsens Rigsdagsmand, hvilket straks kundgøres for Forsamlingen«.

Kåringsbegrebet, således som det anvendtes i valglovene indtil 1900, blev altså brugt som betegnelse for hele den proces, der her er beskrevet ganske kort. Det vil igen sige, at kåringsvalg betyder valg ved håndsoprækning i den beskrevne første runde, som derfor bedst kan betegnes »kåningsrunden«.

Der har været en uheldig tendens i retning af at bruge betegnelsen »kåningsvalg«, som om der var tale om situationer, hvor der kun var opstillet én kandidat i kredsen, og hvor han så blev valgt med applaus, »blev kåret«. Denne sprogbug er imidlertid misvisende, idet man udmærket kunne have situationer med 2, 3 eller flere kandidater, der blev afgjort ved kåringsvalg, altså i kåringsrunden.

Inden der var gået et kvarter efter meddelelsen om resultatet af kåringsrunden, kunne en af de kandidater, der ikke var blevet valgt, forlange »navnlig« afstemning, dvs. en ny og nu skriftlig afstemning, hvorved kåringsrunds resultat umiddelbart bortfaldt. I anden runde deltog kun de kandidater, der udtrykkelig forlangte det.⁸ I denne afstemningsrunde checkede man ved hjælp af valglisterne de stemmendes adkomst til at deltage i valget, og opgørelsen af valgets resultat skete ved en optælling af de mundtligt – altså offentligt eller åbent – afgivne, og derefter dels på valglisten, dels på en særlig stemmeliste til kontrolformål skriftligt af listeføreren indførte kandidatpræferencer.

I en mere dybtgående og generel analyse af valgmåden i denne periode ville det være

Valgnummer af

Fredericia Avis.

Elev, Brull og Holman

Efterretning

Søndagen

1898.

Den 3. April

Indtægt af den kvartalsvise

10 Mark

Indtægt af den halvårsvise

18 Mark

Indtægt af den årlige

35 Mark

Til Byens Vælgere!

Enhver, der vil virke for vor Byes Fremskridt og Fremtid, for Garnisonens Bevarelse, for at hindre det projekterede Branlæg over Lillebejt, for Næringslovens Revision, for at bevare den nuværende Toldbeskyttelse for Industri og Haandværk, for Beskatning af Aktieselskaber og udenbyboendes Næringsdrift, bør uden personlige Hensyn, alene i sin egen og vor Byes Interesse, møde paa Valgdagen og stemme paa

Hr. Doktor Vogelius.

Carl Scharling, Bogfører	Gredsted, Toldbetjener	A. Schultz, Landskabsmand
Julius Mortensen, Mægler, Kgl. Væjer & Møller	A. W. Schultz, Toldbetjener	Brinch, Postmester
N. Jørgensen, Arbejdsmand	H. Møller, Skomagermester	Jac. Christensen, Kodak
K. C. Bloch, Direktør	J. Bennedsen, Avislægger	Joh. C. Berthelsen, Bogholder
N. H. Troest, Førmand	Jean Dupont, Bager	I. Deleuran, Vejledningsmand
J. C. Lund, Kaptajn	C. Christensen, Fødsel	Jens Møller, Dampskibsejeder
J. Deleuran, Kjæmpe	H. A. Bech, Lærer	J. A. Bjerre, Akkordat
Georg Jørgensen, Postmand	H. E. Nielsen, Dampskibsejeder	D. R. Hansen, Mønstremester
Hans Petersen, Kontrollant	J. Rasmussen, Skolelærer	C. Jeppesen, Arbejdsmand

Valgpropaganda anno 1898. Valgnummer af den konservative Fredericia Avis udsendt 2 dage før folketingsvalget 5. april 1898.

nødvendigt nøjere at undersøge forholdet mellem valg, der afgjordes i kåringsrunden, og valg, hvor resultatet blev fundet ved den skriftlige afstemning. Ingen af de 4 undersøgte valg i Fredericia før 1901 blev imidlertid afgjort ved kåringsvalg, og ingen af de opstillede kandidater trak sig imellem de to runder. Derfor er det ikke nødvendigt at tage de nævnte problemer op her. Men det kan dog alligevel konstateres, at også på dette område var Fredericia-kredsen i overensstemmelse med det dominerende mønster i århundredets sidste del.

7. A. Krieger, *Fremstilling af de gældende Regler om Valgene til Rigsdagen*, København: Thaning og Appel (i Komm.), 1897, p. 56.

8. Dette system med to runder med et kort tidsinterval imellem betyder, at man er nødt til at tale om en variant af den valg måde, der betegnes »flertalsvalg i enkeltmandskredse«.

Tabel 1. Folketingsvalgene 1890–1903 i Fredericia-kredsen. Absolutte tal.

	1890			1892		
	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen
Højre	996	256	1252	1038	205	1243
(Moderate) Venstre	189	1302	1491	126	1285	1411
Socialdemokratiet	57	2	59
Ugyldige
Stemt i alt	1185	1558	2743	1221	1492	2713
Ikke stemt	405	565	970	419	611	1030
Vælgere i alt	1590	2123	3713	1640	2103	3743

Note: For valgene i 1890, 1898, 1901 og 1903 er der konstateret fejl i den offentlige valgstatistik for Fredericia Købstads vedkommende. Her er benyttet de korrekte tal. For de 10 landkommuner er benyttet den offentlige valgstatistik tal, hvad der også er tilfældet for partifordelingen for 1903, hvor der er en fejl på 2 stemmer.

Det fremgår af tabel 1, at venstremanden vandt valget i 1890 med en margin på 239 stemmer. I tabel 2 er de absolutte tal fra tabel 1 omregnet til procenter. Herved bliver det også nemmere at se, hvor klart by og land havde delt sig på Højre og Venstre. Oven i købet var det næsten lige store andele, der i byen stemte på Højre (hele 63 pct. af samtlige vælgere), og på landet stemte på Venstre (61 pct. af samtlige vælgere). Og i begge dele af kredsen stemte 12 pct. på den anden dels foretrukne kandidat.

Ved folketingsvalget i 1892 opstillede Socialdemokratiet for første gang i kredsen, og det ses, at resultatet var pauvert. Det ses også, at de socialdemokratiske stemmer især blev afgivet af byvælgere, og man kan hæfte sig ved, at det også i 1892 – som ved alle de anførte valg i perioden – var således, at valgdeltagelsen var højere blandt byvælgerne end blandt vælgerne fra de 10 landkommuner, der først skulle til Fredericia, før de kunne komme til

at stemme. Afstandens indflydelse på valgdeltagelsen var velkendt allerede ved systemets indførelse,⁹ og er selvfølgelig en hovedforklaring på de forskelle, der frem til 1915 var på kredsenes størrelse, idet kredsen i de tyndt befolkede dele af landet måtte være små, hvis ikke de fysiske afstande til valgstederne skulle blive urimeligt store.

Udviklingen ved valgene i 1895 og 1898 skal ikke kommenteres her. Blot skal det noteres, at den ensartede kandidatstruktur ved 5 valg i træk med netop én højremand, én venstremand og én socialdemokrat er noget ganske enestående blandt valgkredsenes i denne periode;¹⁰ det betyder, at vigtige træk i den politiske udvikling lader sig fange op i denne kreds, og det så meget mere, som det var de samme personer, der stillede op for to af partierne ved alle 5 valg. Venstremanden var Jens Ousen, der sluttede sig til de moderate, og socialdemokraten var redaktør Laust Rasmussen. Højre skiftede derimod

9. *Statistisk Tabelværk*, Ny Række, Andet Bind, København, 1851, p. XLIV; se også Anders Boserup, »Nogle kritiske bemærkninger om Erik Høgh's 'Vælgeradfærd i Danmark 1849–1901' og om dens bidrag til socialfysikken«, *Sociologiske Meddelelser*, 17. serie (1973), pp. 46–47. Det er også rimeligt at erindre om, at Bang og Elberling i sin tid fandt, at valgdeltagelsen ved folketingsvalgene 1906–1910 var ca. 5 pct. højere i valgstedskommunerne end i kredsenes andre kommuner, Im. Bang & Vilhelm Elberling, *Rigsdagsvalgene 1895–1910*, København, 1911, p. 14. For de 4 sidste valg var forskellen i Fredericia-kredsen væsentlig større.

10. Elklit, *loc.cit.*, 1980.

1895			1898			1901			1903		
Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele Kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen
972	51	1023	937	114	1051			729			991
87	1025	1112	135	1165	1300			1388			1281
148	19	167	314	71	385			901			1088
.			40			48
1207	1095	2302	1386	1350	2736	1660	1398	3058	1814	1592	3406
546	988	1534	487	736	1223	375	614	689	366	479	845
1753	2083	3836	1873	2086	3959	2035	2012	4047	2180	2071	4251

kandidat ved hvert eneste valg i forgæves forsøg på at finde en vinder, der kunne bryde Venstres monopol på kredsen.

To forhold er altså helt centrale, når udviklingen i Fredericia-kredsen omkring valgene 1890–1903 skal analyseres. For det første, at Socialdemokratiet stillede op i 1892 og ved alle de følgende valg, og i mange år havde stigende stemmeandele. For det andet, at der i 1901 blev indført hemmelig afstemning ved folketingsvalg. Det gjaldt selvfølgelig over hele landet, men som det vil blive diskuteret i afsnit 5 nedenfor, var virkningen heraf måske mere udtalt i Fredericia end så mange andre steder på grund af en række strukturelle forhold.

Det er almindeligt at pege på, at man ikke før 1901 kunne være sikker på, at alle vælgere stemte efter deres inderste overbevisning – hvis de overhovedet stemte. Her skal blot understreges, at ændringen i 1901 må karakteriseres som en meget væsentlig ændring i valgsystemet, og at vi må forvente, at den havde visse virkninger – måske dog vanskeligt konstaterbare – på valgdeltagelsen og vælgeradfærden. Det skyldes, at bortfaldet af muligheden for at kontrollere, hvad andre havde stemt, gjorde det umuligt at anvende person-

lige, økonomiske eller sociale sanktioner over for vælgere, som stemte på en bestemt måde. Hertil kommer, at man heller ikke selv som vælger kunne bevise over for andre, hvorledes man havde stemt. Til denne problematik hører selvfølgelig det spørgsmål, om der overhovedet havde været anvendt sanktioner (eller evt. belønninger) i forbindelse med en bestemt afstemningsadfærd før 1901.¹¹ I nogle tilfælde er det naturligvis sket, men det siger sig selv, at det er ganske umuligt at sige noget om omfanget heraf. Nok så vigtig må imidlertid frygten for sanktioner have været, og den kunne givetvis også næres af det pres og de sanktioner, som for eksempel fagforeningsledere i en række tilfælde blev udsat for.

Indførelse af hemmelig afstemning umuliggjorde naturligvis den indledende kåringsrunde, og der er derfor ingen tvivl om, at valgmanden fra 1901 ubetinget må rubriceres som flertalsvalg i enkeltmandskredse. Man gik oven i købet så vidt, at man blandede stemmerne fra valgkredsens forskellige dele, og derfor er det ikke for perioden 1901–1920 muligt at sige, hvorledes stemmerne fordelte sig i de forskellige kommuner. Tabel 1 og 2 kan derfor ikke udfyldes på samme måde for valgene i 1901 og 1903, som det kunne gøres

11. Se herom især Vagn Dybdahl, *Parier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880-ca. 1913*, Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1969, 1, pp. 27–31.

Tabel 2. Folketingsvalgene 1890–1903 i Fredericia-kredsen. Pct.

	1890			1892		
	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen
Højre	63	12	34	63	10	33
(Moderate) Venstre	12	61	40	8	61	38
Socialdemokratiet	3	0	1
Ugyldige
Stemt i alt	75	73	74	74	71	72
Ikke stemt	25	27	26	26	29	28
Pct. i alt	100	100	100	100	100	100
N=	1590	2123	3713	1640	2103	3743

Note: Som tabel 1, p. 413

for de fire valg før 1901. De problemer, som følger heraf, vil der blive rig lejlighed til at tage op nedenfor.

2. Det benyttede datasæt

Udgangspunktet er de folketingsvalglisten, som hver kommune i perioden 1849–1981 har skullet udarbejde hvert år, dengang i februar-marts – med gyldighed for perioden fra 1. april til 31. marts det følgende år – uanset om der var udsigt til valg eller ej. Valglisten bestod af en hovedliste og en tillægsliste. Hovedlisten omfattede de vælgere, der havde valgt pr. 1. april, og for hver person skulle den give oplysning om:

1. Fulde navn
2. Alder
3. Livsstilling
4. Bopæl, samt
5. Have plads til at indføre vælgerens stemmeafgivning, hvis der blev »navnlig afstemning«.

I de fleste tilfælde kom hertil yderligere:

6. Løbenummer.

Tillægslisten skulle indeholde de samme oplysninger for de af kommunens indbyggere, der ville opnå valgret i løbet af perioden fra 2. april til 31. marts, samt angivelse af fra hvilken dato valgretten skulle indtræde.

Valglisten og tillægslister er bevaret i væsentligt større omfang, end man tidligere har været klar over,¹² men de kom naturligvis kun til anvendelse i forbindelse med »navnlig« afstemning. Som nævnt ovenfor foregik der jo her en kontrol af, om vælgeren faktisk var opført på listen, og hans kandidatpræference blev påført listen. Samtidig blev der til kontrolformål ført en såkaldt stemmeliste, ordnet efter de opstillede kandidater (eventuelt »For« og »Imod«, hvis der kun var én kandidat).

På side 417 er vist en kopi af en folketingsvalgliste fra 1892-valget i Fredericia. Listen er fra Fredericia købstad, og det ses, at stemmefordelingen på Trautner (Højre), Ousen (Venstre) og Rasmussen (Socialdemokratiet) på denne tilfældige side svarer godt til fordelingen i hele købstaden, således som den fremgår af tabellerne 1 og 2.

Det materiale, der med disse lister står til rådighed for blandt andet vælgeradfærdsforskningen, kan kun betegnes som helt unikt,

12. Se især Elklit, *op.cit.*, 1973.

1895			1898			1901			1903		
Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen	Fredericia Købstad	10 land- kommuner	Hele kredsen
56	3	27	50	6	26			18			23
5	49	29	7	56	33			35			30
8	1	4	17	3	10			22			26
.			1			1
69	53	60	74	65	69	82	69	76	83	77	80
31	47	40	26	35	31	18	31	24	17	23	20
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1753	2083	3836	1873	2086	3959	2035	2012	4047	2180	2071	4251

og det kan derfor undre, at det kun i få tilfælde er blevet anvendt i en mere systematisk udforskning af den politiske udvikling i sidste århundredes anden halvdel.

Udforskningen af den side af den individuelle politiske adfærd, der har med folketingsvalgene at gøre, kan på dette materialemæssige grundlag ske på to måder. For det første kan man gennemføre *tværsnitstudier*, hvor man på et enkelt tidspunkt (eller på flere enkelte tidspunkter) analyserer samvariationen mellem sociale karakteristika hos medlemmerne af vælgerkorpsen i et bestemt geografisk område og de pågældendes adfærd ved folketingsvalgene. Det er dette forskningsdesign, Vagn Dybdahl anvendte i sin analyse af valgene i København og Århus i 1880'erne og 1890'erne,¹³ men også enkelte andre har i mindre undersøgelser nærmet sig deres problemstillinger på denne måde.

For det andet kan man søge at følge en eller flere vælgergruppers adfærd ved mere end ét folketingsvalg, hvorved der også kan fokuseres på udviklingen over tid i den politiske

adfærd hos de enkelte vælgere eller de sociale grupper, som de hører til. Denne type studier betegnes ofte *panel-studier*, når designet anvendes i moderne interviewundersøgelser, eller *kohorte-studier*. På dansk grund er det her Høghs afhandling, der især må henvises til.¹⁴ I England er der en række arbejder inden for denne tradition.¹⁵

På grund af de åbenbare fordele, der knytter sig til et forskningsdesign, hvori indgår en tidsdimension, var det oplagt at planlægge denne undersøgelse som en panelundersøgelse.

Derfor er ét væsentligt mål med dette projekt da også at belyse den samlede 5- eller 6-dimensionale bruttovandringsmatrix, der ligger bag de mere overskuelige – men også mindre oplysende – netttotal, der fremgår af tabellerne 1 og 2. Og på længere sigt er det inden for projektet hensigten at blive i stand til at angive, hvilke faktorer der skal inddrages i forklaringen af dette samlede bruttovandringsmønster, samt disse faktoreres styrke og indbyrdes samspil. Antallet af dimensioner i

13. Dybdahl, *op.cit.*

14. Erik Høgh, *Vælgeradfærd i Danmark 1849–1901. En politisk sociologisk analyse*, København: Jørgen Paludan, 1972.

15. Her skal kun nævnes et par stykker, nemlig Michael Drake, »The Mid-Victorian Voter«, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. I, No. 3 (Spring 1971), pp. 473–490; Jeremy C. Mitchell, *Electoral Change and the Party System in England 1832–1868*, Ph. D. Dissertation (Yale, 1976), Xerox University Microfilm, 76–30, 237, og *ibid.*, »Electoral Strategy under Open Voting: Evidence from England 1832–1880«, *Public Choice*, Vol. XXVIII (Winter 1976), pp. 17–35.

N ^o .	Navn	Alder	Shilling	Bopæl	N ^o .	Kandidatnr.			
						Overs.	Sammen.	Fraktesk.	
1444	Secher	Jörg. P.	44.	Rector	Danmarksby	59.			Præstmet.
1445	Seidel	J. Joseph	51.	Landkøb	Paljars	46.			Præstmet.
1446	"	Selev	65.	Løber	Konjunct.	45.			Præstmet.
1447	Selmer	Nils J. Høstet	30.	Indkjøbt	Konjunct.	37.			Præstmet.
1448	Sieck	Edvard Jakob	31.	Telegrafist	Konjunct.	61.			Præstmet.
1449	Simonsen	Berthold P.	34.	Skriver	Paljars	40.			Præstmet.
1450	"	Glau	58.	Førmand	Mølleby				Præstmet.
1451	"	Jens	48.	Løber	Konjunct.	58.			
1452	"	Johan Fr.	62.	Skriver	Danmarksby	39.			Præstmet.
1453	"	Poul Christen	50.	Skriver	St. Høje	10.		Præstmet.	
1454	Sindberg	Laurits Hansen	40.	Løber	Danmarksby	12.			
1455	Skar	Laurits	55.	Indkjøbt	Konjunct.	16.	Overs.		
1456	Skarbye	And. P.	41.	Førmand	Paljars	45.			Præstmet.
1457	Skovind	Hans Selev	74.	Skriver	Konjunct.	40.			Præstmet.
1458	"	Hans P. Eriksen	58.	Indkjøbt	Paljars	3.			Præstmet.
J. 96.	"	Jens Selev Hansen	48.	Landkøb	Konjunct.	49.			
J. 97.	"	at at at	52.	at at at	at at at	5			

Uddrag af valglisten for Fredericia Købstad ved folketingsvalget i 1892.

bruttovandringsmatricen afhænger naturligvis af, hvor mange valg der inddrages i analysen.

For at løse denne opgave har det været nødvendigt at udvikle et edb-program til sammenkobling af i første omgang 4, senere 6, valglister fra Fredericia købstad for valgene 1890–1903. Programmet, som har fået betegnelsen FPN (Find Person by Name), er udviklet af Jan Skytte, og det er beskrevet i et tidligere arbejde, som der henvises til for detaljer.¹⁶

Programmet er et såkaldt *nominal record linkage* program, som på baggrund af sammenligning af efternavn, indtil to fornavne og alder (omregnet til fødselsår) sammenkobler oplysninger om de vælgere, som findes ved flere valg. Sammenkoblingen foregår i tre

omgange. I første omgang er kravene meget strenge, idet der kræves fuldstændig identitet med hensyn til efternavn, op til to fornavne og fødselsår. På trods af de strenge krav har der været en meget høj procent sammenkoblede på dette trin. I næste omgang er det blevet undersøgt, om udskiftning af enkelte bogstaver, tilladelse af dobbeltkonsonanter, forkortelser osv. kunne skabe overensstemmelse.¹⁷ Og endelig er i tredje omgang en manuel gennemgang af de ikke sammenkoblede blevet foretaget for at finde de personer frem, som ellers ikke ville komme med – samt for at adskille de forkert sammenkoblede. I denne sidste omgang har der blandt andet kunnet tages højde for fejlskrivninger ved listernes årlige førelser, som edb-programmet ikke har skullet – eller kunnet – tage hensyn til. Programmet virker godt på et materiale af den

16. Elklit og Skytte, *op.cit.*

17. *Ibid.*, pp. 31ff.

type og den kvalitet, der her er tale om, og som er væsentligt bedre end mange af de kil-dematerialer, som *nominal record linkage* ved hjælp af edb ellers anvendes på.

Det er samtidig vor opfattelse, at programmet producerer sammenkoblinger af høj kvalitet. Det betyder, at der kun er meget få forkerte sammenkoblinger, samtidig med at langt de fleste af de koblinger, der burde laves, også bliver foretaget.

I de seks valglister, som er blevet læst ind og sammenkoblet, er der i alt 11.071 enkelt-indførelser. I sammenkoblet form er der tale om 3.501 vælgere, som altså er antallet af vælgere, der stod på valglisten i Fredericia Købstad ved et eller flere af valgene i perioden 1890–1903. Disse 3.501 vælgere danner udgangspunkt for analyserne i de følgende afsnit, og det kan hurtigt regnes ud, at de i gennemsnit er til stede i materialet ved lidt mere end 3 af valgene. I øvrigt er fordelingen således, at 772 vælgere genfindes ved alle 6 valg. Det svarer til 22 pct. af alle, og det vil sige, at næsten halvdelen af vælgerne ved de første to valg kan følges igennem hele forløbet. Omvendt er der 953 vælgere, som kun optræder ved et af valgene. Det svarer til 27 pct. af de 3.501 vælgere i materialet – hvis vi går ud fra, at vi har lavet alle de sammenkoblinger, der skulle laves – og kun dem! Det er måske en optimistisk antagelse, men der er grund til at gå ud fra, at den under ingen omstændigheder er ret forkert.

Efter de foretagne sammenkoblinger er datasættet til analyseformål lagt op som en almindelig SPSS-fil.¹⁸

3. Politisk participation og mobilisering omkring århundredskiftet

I forbindelse med vælgeradfærdsstudier er det ofte blevet hævdet, at vælgerens beslutning i hvert fald analytisk kan ses som to-leddet, idet der dels er tale om en beslutning om at deltage i valget, dels en beslutning om at stemme på en bestemt kandidat eller liste.¹⁹ Hertil kommer, at man i en række tilfælde yderligere må sondre mellem en beslutning om at stemme på et bestemt parti og en beslutning om at placere sin stemme på en bestemt måde inden for det pågældende parti.

Denne traditionelle opdeling af valgbeslutningen i to (evt. tre) delbeslutninger har i en række studier været udgangspunktet for såvel konstatering af et sæt af forskelle mellem vælgere og ikke-vælgere som identificering af faktorer, der spiller en rolle for valgdeltagelsens størrelse. I mange forskellige politiske og sociale systemer og på forskellige tidspunkter har sådanne forskelle og sådanne faktorer kunnet påvises, således at der er tale om en empirisk meget velunderbygget side af vælgeradfærdsforskningens teorisæt.²⁰

Imidlertid er det vel diskutabelt, om den logisk klare sondring modsvares af en tilsvarende klart opdelelig psykologisk proces hos vælgerne.²¹ Meget taler for, at denne proces ikke kan splittes op i to tidsmæssigt adskilte delprocesser, idet beslutningerne om at stemme og om at stemme på en bestemt måde er bundet uløseligt sammen – og hvis de kan adskilles, så vil beslutningsrækkefølgen vel

18. Norman H. Nie *et al.*, *SPSS. Statistical Package for the Social Sciences*, Second edition, New York: McGraw-Hill, 1975.

19. Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller and Donald E. Stokes, *The American Voter. An Abridgement*, New York: John Wiley, 1964, pp. 47–52; og Erik Rasmussen, *Komparativ Politikk* 2, 2. udgave, København: Gyldendal, 1972, p. 105.

20. Her skal kun nævnes 3 sådanne studier fra de senere år, alle med en lang række videre henvisninger til denne litteratur: G. Bingham Powell, Jr., »Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal, and Socio-Economic Influences«, i Richard Rose (ed.), *Electoral Participation. A Comparative Analysis*, Beverly Hills og London: Sage, 1980, pp. 5–34; Sidney Verba, Norman H. Nie, Jae-On Kim, *Participation and Political Equality. A seven-nation comparison*, Cambridge University Press, 1978; og Lester W. Milbrath and M. L. Goel, *Political Participation*, 2nd ed., Chicago: Rand McNally, 1977.

21. Således Campbell *et al.*, *op.cit.*, p. 52.

ofte være den modsatte, nemlig at man først bestemmer sig til at stemme på en bestemt kandidat eller liste, hvad der naturligvis kræver, at man deltager i valget ved at stemme.

Det er blevet almindeligt at pege på, at valgdeltagelse kun er én af mange relevante former for politisk deltagelse, og i takt med den stigende erkendelse heraf er sigtet med nyere undersøgelser af politisk deltagelse da også blevet langt bredere, end tilfældet tidligere har været. Her vil den egentlige vælgeradfærd dog fortsat være i centrum. Dels fordi valgdeltagelse er – og allerede dengang var – langt den mest udbredte form for politisk deltagelse, dels fordi det benyttede datasæt i sin nuværende form kun giver mulighed for at studere denne deltagelsesform til bunds.

Politisk deltagelse ses på mikroplanet ofte som betinget af et kompliceret samspil mellem 4 sæt faktorer, nemlig (1) de dele af de stimuli, vælgeren udsættes for, som han opfatter, (2) hans personlighedsstruktur og hans holdninger af forskellig art, (3) hans placering i det sociale system, og endelig (4) de omgivelser (sociale, politiske, fysiske og andre), han lever i.²²

Hovedvægten i dette projekt må af mange grunde især ligge på sammenhængen mellem politisk adfærd på den ene side og dels vælgerens placering i det sociale system, dels omgivelsernes betydning på den anden side. Det er imidlertid vigtigt at huske på, at disse faktorer betydning især er indirekte. Hermed menes, at de formidles af – virker igennem – vælgerens personlighedsstruktur og hans holdninger og igennem de stimuli, vælgerne udsættes for. Det skyldes dels, at personlighedsstrukturen og hele personens holdnings-sæt er afgørende påvirket af fortidige lære- og socialiseringsprocesser, som blandt andet er bestemt af personens placering i det sociale

system og af omgivelserne, dels at disse faktorer nu har betydning for, hvilke stimuli vælgerne udsættes for, og hvorledes disse opfattes og virker ind på adfærden.

Her kan der være grund til at nævne Renshons forsøg på grundlag af Maslows behovsmodel at opstille en socialpsykologisk forståelsesramme for sammenhængen mellem grundliggende menneskelige behov og politisk adfærd.²³ Renshon hævder, at udgangspunktet for politisk deltagelse er basale menneskelige behov for personlig kontrol over ens sociale og psykologiske livssituation og troen på, at man kan influere på denne livssituation i ønsket retning. I det omfang, det erkendes, at det politiske system betyder noget for ens livssituation, samt at man kan påvirke den politiske udvikling, vil man være disponeret for aktiv politisk deltagelse.

Renshons teori lader sig vanskeligt efterprøve på et historisk materiale, men måske kan den alligevel være af betydning, når det skal diskuteres, hvorfor valgdeltagelsen steg og partivalget ændrede karakter i løbet af den periode, der betragtes her? Politik havde i byerne i en lang periode efter 1849 været et område, som var domineret af borgerskabet, og hvor det vel ikke er urimeligt at tale om, at håndværkets og handelens dominansrelationer (for eksempel mester/svend-forholdet) i en vis forstand overførtes, således at vi i byerne har en parallel til det system præget af ærbødighed og følgagtighed, som Moore har vist spillede så stor en rolle i England.²⁴ Men i løbet af århundredets sidste tiår gik det gradvist op for flere og flere, at i hvert fald på længere sigt kunne politik bruges til at skaffe forandring, og dermed kom motivationen til at deltage og til at stemme på partier, der ville en sådan forandring.

På et andet analytisk niveau har blandt andre Bingham Powell peget på, at én forudsætning for høj valgdeltagelse er en rimelig

22. Milbrath & Goel, *op.cit.*

23. Stanley Allen Renshon, *Psychological Needs and Political Behavior. A Theory of Personality and Political Efficacy*, New York: The Free Press, 1974.

24. D. C. Moore, *The Politics of Deference: A Study of the Mid-Nineteenth Century Political System*, Hassocks: The Harvester Press, 1976. Robert McKenzie and Allan Silver har i *Angels in Marble. Working Class Conservatives in Urban England*, London: Heinemann, 1968, vist, at *deference*-syndromet – sammen med en pragmatisk grundholdning – også var vigtigt for de konservative arbejdersvælgere i Englands byer i 1950'erne og 1960'erne.

grad af overensstemmelse mellem partisystemets struktur og samfundets gennemgående konfliktmønster.²⁵ Derfor er det også klart, at den pågældende udvikling først kunne komme i byerne i takt med Socialdemokratiets udvikling og opstilling i flere og flere kredse.

I hele denne sammenhæng bliver også betydningen af, at der ikke var hemmelig afstemning, åbenbar, og det vil derfor være en central forventning, at indførelsen af hemmelig afstemning i 1901 var af betydning både for valgdeltagelsen og for partivalget. Hertil kommer, at tilbøjeligheden til at stemme anderledes, end traditionelle normer tilsagde, må have været større, jo mindre man var påvirket af det gamle mønster, dvs. jo yngre man var, og jo mindre socialiseret til dette mønster man var. Begge disse forventninger vil også blive taget op nedenfor.

Det er vist mange gange i undersøgelser af nutidig vælgeradfærd, at der er positiv sammenhæng mellem omfanget af politisk deltagelse og alle former for mål for høj social status, klasse eller central placering i det sociale system. Og de samme sammenhænge findes normalt også, når man sammenstiller for eksempel valgdeltagelse med de enkeltelementer, der indgår i disse mere sammensatte variable, dvs. alder, uddannelse, indtægt, hvor længe man har boet det pågældende sted, erhvervsprestige, stilling, organisationsdeltagelse, eller hvad det nu kan være. De hidtidige overvejelser må, støttet af gængs teori om vælgeradfærd, føre til opstilling af nogle empiriske forventninger om vælgeradfærden i Fredericia Købstad ved disse valg, som så kan underkastes en egentlig efterprøvelse senere i afsnittet:

Forventning 1:

Personer med høj social status har højere valgdeltagelse end personer med lav social status.

Forventning 2:

Denne forskel er under nedbrydning i den periode, der undersøges.

Forventning 3:

Personer, der hverken er helt gamle eller helt unge, har højere valgdeltagelse end andre.

Forventning 4:

Personer, der har boet længe i Fredericia, har højere valgdeltagelse end personer, der ikke har boet ret længe i byen.

Sammenligning af valgdeltagelsen ved forskellige valg og sammenhængen med forskellige sociale baggrundsvariable nødvendiggør imidlertid, at der tages hensyn til omgivelsernes indflydelse – både de sociale og fysiske omgivelser og de politiske omstændigheder omkring hvert enkelt valg. Tabel 2 viste klart, at de ofte konstaterede forskelle mellem valgdeltagelsen i byer og på landet også gjorde sig gældende her – selv om denne iagttagelse strengt taget også burde suppleres med en kontrol for betydningen af afstanden til valgestedet, som for byens vedkommende var tilnærmelsesvis 0, medens den for visse af landkommunerne var af nogen betydning.

Betydningen af forskellige kandidatstrukturer (eller partisystem) fremhæves ofte, når man vil pege på, hvad der kan betinge forskellig valgdeltagelse i forskellige valgkredse, ligesom der er god grund til at fremhæve såvel det almindelige konkurrencemiljø mellem partierne, som hvor tæt de styrkemæssigt er på hinanden.²⁶ Der kan udtrages enkelte konklusioner herom på grundlag af oplysningerne om Fredericia-kredsen i tabel 2, men ellers siger det sig selv, at det er problemstillinger, som bedre analyseres ved at sammenstille et større materiale i en egentlig politisk-økologisk undersøgelse.

Her vil der blive taget hensyn til disse overvejelser på to måder. For det første omfatter det benyttede datamateriale kun selve

25. G. Bingham Powell, *op.cit.*, pp. 14–18. Det svarer i øvrigt til en af hovedkonklusionerne i Verba *et al.*, *op.cit.*

26. G. Bingham Powell, *op.cit.*, p. 19. For en lidt senere periode har Kristian Vestergaard klart påvist dette i sit speciale i samfundsfag: *Aspekter af vælgeradfærden ved folketingsvalgene 1906–1913*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, juli 1981, pp. 77ff.

købstaten, hvad der så svarer til, at der indbygges en kontrol for by-land-variablen og for afstandsvariablen.²⁷ For det andet vil det være naturligt at tage hensyn til, om valgene lå før eller efter indførelsen af hemmelig afstemning, da det må antages at have haft en væsentlig selvstændig virkning på deltagelsesmønstret i nogle vælgergrupper.

Det blev nævnt ovenfor, at det også var en central forventning, at indførelsen af hemmelig afstemning i 1901 havde betydning for valgdeltagelsen. Ser man alene på købstaden, fremgik det allerede af tabel 1 og 2, at den gennemsnitlige valgdeltagelse 1901–03 var næsten 10 pct. højere, end gennemsnittet var for 1890–98. Og det vel at mærke ved næsten helt identisk kandidatstruktur, samme vinder ved alle valgene osv. Det samme mønster findes for hovedparten af købstadsdelene af de provinskredse, hvor det giver mening at sammenligne valgdeltagelsen i 1898 og 1901,²⁸ medens billedet er mindre tydeligt for de pågældende kredsers land-dele og direkte utydeligt for resten af kredsene, hvad der da også viser sig i, at stigningen i valgdeltagelse for hele landet i 1901 kun var 1,4 pct. Men i de tilfælde, hvor (1) det giver mening at sammenligne, hvor (2) afstands faktoren er uden betydning, og hvor (3) vi må antage, at fortidens dominansrelationer fortsat spillede en rolle, og hvor den sociale og politiske frigørelse var mindst fremskreden, steg valgdeltagelsen altså i gennemsnit mere end 10 pct. fra 1898 til 1901. Under de givne vilkår har forventningen således ikke kunnet afkræftes hverken for Fredericia eller for den type af provinsbyer, som Fredericia hørte til.

Den første af de ovenfor mere eksplicit opstillede forventninger var, at personer med høj social status havde højere valgdeltagelse end personer med lav social status. Det er i tabel 3 blevet efterprøvet på den måde, at der for hvert af de seks valg er beregnet, hvor mange procent der deltog i valget blandt de

personer, der i kraft af ledende stillinger i en række firmaer og offentlige institutioner må siges at have været centralt placeret i det sociale system, som havde høj social status, og som også hørte til borgerskabets ledende lag. Til sammenligning er anført deltagelsesprocenter blandt de personer, som éntydigt kan kategoriseres som arbejdere. Det ses, at den opstillede forventning klart bekræftes – i hvert fald for valgene 1890–1901. Imidlertid er det nok også værd at hæfte sig ved, at der i løbet af de 5 valg sker en udvikling, hvorved forskellen mellem de to grupper indsnævres fra 16 pct. i 1890 til 6 pct. i 1901. Det første fald indtræffer i 1892, hvor Socialdemokratiet opstillede første gang i kredsen, men da indsnævringen skyldes faldende deltagelse for vælgerne med høj social status, virker det usandsynligt, at det skulle have noget med Socialdemokratiets opstilling at gøre. Det er derimod givetvis tilfældet i 1901, hvor den næste indsnævring af forskellen finder sted, samtidig med at der for begge grupper sker en forskydning til et niveau for valgdeltagelse, henholdsvis 87 pct. og 81 pct., som svarer til, hvad man ser mange steder i dag. Det er her vigtigt at notere sig, at den største stigning ses blandt arbejderne.

Næste trin i udviklingen ses i 1903, hvor forskellen mellem de to grupper helt forsvinder, idet jeg ikke vil tillægge det betydning, at arbejderne valgdeltagelse nu er blevet en anelse højere, end tilfældet var for den anden gruppe. Derimod er det vigtigt, at de to grupper har ca. samme valgdeltagelse i en situation, hvor valget dels var blevet hemmeligt, dels blandt de tre kandidater havde to, der blev opfattet som repræsentanter for hver sin af de to gruppers interesser. Der er altså heller ingen tvivl om, at forventning nr. 2 er blevet bekræftet.

Forventning nr. 3 vedrørte sammenhængen mellem alder og valgdeltagelse, og byggede på en forestilling om, at sammenhængen var

27. Med den ene undtagelse, at de af købstadens beboere, der boede på kommunens markjorder (dvs. uden for voldene), naturligvis er medtaget i undersøgelsen. Det drejer sig om 8 pct. af vælgerne, hvis valgdeltagelse var systematisk lavere end resten af befolkningens i Fredericia 1890–1903.

28. Jørgen Elklit & Jeremy C. Mitchell, *The Legacy of Open Voting: Patron/Client Relations and the Development of Mass Politics in England and Denmark*, paper prepared for a workshop on »Clientelist Political Systems«, ECPR Joint Sessions of Workshops, Firenze, March 1980, p. 19.

Tabel 3. Valgdeltagelsen i Fredericia Købstad 1890–1903 i udvalgte grupper. Pct.

	1890	1892	1895	1898	1901	1903
Personer i ledende stillinger mm. ^a	85	80	74	80	87	84
Arbejdere ^b	69	70	63	70	81	85
Forskel	16	10	11	10	6	-1

a. N varierer mellem 164 (1890) og 199 (1903).

b. N varierer mellem 477 (1890) og 667 (1903).

den samme som nu. Det vil sige, at valgdeltagelsen skal være relativt lav i de aldersgrupper, der ligger lige over valgretsaldern, derefter skal den stige indtil gruppen, der er i 50'erne eller i 60'erne, hvorefter den skal falde lidt, indtil den tager et kraftigere dyk for den ældste aldersgruppe. Man skal være yderst varsom med alene at se en aldersvariation heri, idet noget af forklaringen kan være forskelle, der er betinget af forskelle mellem mænds og kvinders deltagelsesmønster eller af uddannelsesforskelle mellem de forskellige aldersgrupper.²⁹ Da der i materialet naturligvis kun er mandlige vælgere, og da uddannelsesforskellene var mindre end nu, må det forventes, at forskellen mellem de helt unges og de midaldrendes valgdeltagelse er større end nu, og forskellen mellem de midaldrendes og de gamles er mindre end nu.

Den teoretiske begrundelse for, at det er hos de midterste aldersgrupper, man finder den højeste valgdeltagelse, er, at de er mest integreret i det sociale system, at de mest følger gældende normer, og at de udsættes for flest politiske stimuli. I tabel 4 er vist, hvorledes valgdeltagelsen var inden for 4–5 brede fødselskohorter ved de 6 folketingsvalg.

Der viser sig i tabellen et interessant mønster, hvor det er naturligt at se på de tre første og de tre sidste valg hver for sig. Valgene 1890–95 er først og fremmest karakteriseret ved stigende valgdeltagelse med stigende alder, og forventningen om et fald for de gamle kan altså klart afkræftes for denne del af materialet. Måske ligger der heri en antydning af

den ældste aldersgruppes normsættende funktion i dette endnu ret traditionelle samfund, men det kan kun være en formodning, som senere må undersøges nøjere. Det samme mønster har Bo Öhngren i øvrigt fundet for den samme type valg i samme periode i Oskarshamn.³⁰ For den yngste aldersgruppes vedkommende bekræftes forventningen derimod – også i den form, at der er en væsentlig forskel i deltagelsen mellem den gruppe og de øvrige vælgere.

Ved de sidste tre valg er billedet vendt om. Her ses, at de unge vælgeres deltagelse nu er helt på linie med de øvriges, hvad der er meget bemærkelsesværdigt, medens billedet for de gamle nu bliver som forventet, altså med et ikke ubetydeligt fald i deltagelsen. En del af forklaringen herpå er naturligvis almindelig alderdomssvækkelse. Den ældste aldersgruppe omfattede i 1890 personer, der var fra 61 til 91 år, men i 1903 er situationen naturligvis den, at den yngste er 74 og den ældste godt oppe i 90'erne.

Denne horisontale læsning af tabellen kan i øvrigt anbefales for alle aldersgrupperne, idet det derved bliver muligt at følge udviklingen i valgdeltagelsen inden for de enkelte fødselskohorter i en periode med mange vigtige forandringer i det politiske system. Man kan blandt andet notere sig, at stigningen i valgdeltagelsen – som omfattede alle andre end de ældste – startede allerede i 1898, ikke først i 1901. Det er naturligt at se dette i sammenhæng både med den intensiverede konkurrencesituation, som partierne efterhånden kom i,

29. Milbrath & Goel, *op.cit.*, pp. 114–116; Campbell *et al.*, *op.cit.*, pp. 261–265.

30. Bo Öhngren, *Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870–1900*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 55, Uppsala, 1974, p. 254. I Eskilstuna deltog dog flest i den mellemste aldersgruppe.

Tabel 4. Valgdeltagelsen i Fredericia Købstad 1890–1903 efter fødselskohorter. Pct.

	1890	1892	1895	1898	1901	1903
Født 1799–1829 ¹	78	82	75	70	68	63
Født 1830–1849 ²	78	78	73	80	83	82
Født 1850–1859 ^{3,6}	72	70	67	73	85	89
Født 1860–1871 ^{4,6}	64	68	81	82
Nye vælgere ⁵	64	64	58	74	80	83

1. N varierer mellem 283 (1890) og 91 (1903).
2. N varierer mellem 668 (1890) og 491 (1903).
3. N varierer mellem 445 (1890) og 637 (1892).
4. N varierer mellem 189 (1895) og 861 (1903).
5. N varierer mellem 130 (1892) og 270 (1901).
6. Nye vælgere er ikke medtaget i denne række.

og med den generelle tendens til højere valgdeltagelse, som kan konstateres i disse årtier.

Når vi går ud fra, at vælgere, der er centralt placeret i det sociale system, og som blandt andet derfor må antages at identificere sig mere med systemet end andre, stemmer i større omfang end andre, er det følgerigtigt også at antage, at længden af den periode, man har boet i byen, har en selvstændig indflydelse på valgdeltagelsens omfang.³¹ Det er derfor indholdt af forventning nr. 4. I tabel 5 er vist valgdeltagelsens omfang for personer, der stod på valglisten også ved det foregående valg, og for personer der ikke stod på listen sidst. Der er altså en forskel på mindst 3 år mellem de to grupper med hensyn til, hvor længe man har stået på valglisten. Man skal her være opmærksom på, at denne operationalisering af, hvor længe man har boet i byen, ikke er overvældende god. Det skyldes, at det ikke er muligt at opdele de nye, unge vælgere efter, om de også boede i Fredericia, før de fik valgret. En sammenligning med tabel 4 kunne antyde, at det specielt for valgene i 1892 og 1895 kan være et problem, som ikke er til stede ved de tre sidste valg. Der ses i tabel 5 en betydelig forskel imellem de to grupper, som klart bekræfter forventningen

på det foreliggende grundlag. Det er hensigten at gå mere i dybden også med dette spørgsmål, når projektet er blevet udbygget med data, der tillader det.

Et yderligere udtryk for integration i det sociale system er, om man stemte ved det foregående valg, eller om man ved den lejlighed af en eller anden grund holdt sig borte. Man kan se dette som et udtryk for den politiske socialisering, som vælgerne havde været udsat for. Jeg vil af pladshensyn ikke bringe den pågældende tabel, kun referere, at hvis vi for eksempel opdeler de 1892-vælgere, der også stod på valglisten i 1890, efter deres valgdeltagelse i 1890, så viser det sig, at af dem, der også havde stemt i 1890, stemte i 1892 hele 86 pct., medens kun 40 pct. af dem, der havde været sofavælgere i 1890, stemte i 1892. Tallene er tilsvarende for de 4 andre valg. Højest er deltagelsen i 1903 blandt de vælgere, der også stemte i 1901, nemlig 89 pct.³²

De foregående sider har fokuseret på valgdeltagelsen i almindelighed, men der kan være grund til også at se på, hvem det var, der fra valg til valg blev mobiliseret; herved forstås, at de pågældende vælgere ikke havde stemt ved det første af to valg, hvor de var på

31. Milbrath & Goel, *op.cit.*, p. 113.

32. Hvis man antager, at det i denne periode krævede et stærkere engagement at stemme socialdemokratisk end at stemme på de øvrige partier – og specielt Højre – kan vi i forlængelse heraf undersøge, om vælgere med et sådant stærkt engagement i deres parti stemte mere end andre, jfr. for eksempel Milbrath & Goel, *op.cit.*, p. 54, og Campbell *et al.*, p. 52. Det viser sig ved hvert af valgene 1895, 1898 og 1901, at vælgere, der i henholdsvis 1892, 1895 og 1898 havde stemt socialdemokratisk, i større omfang end andre deltog i de nævnte valg. Blandt de af Socialdemokratiets 1898-vælgere, der stadig stod på valglisten i 1901, deltog således ikke mindre end 94 pct. i dette valg.

Tabel 5. Valgdeltagelsen i Fredericia Købstad 1892–1903 efter hvor længe, man har været på valglisten. Pct.

	1892	1895	1898	1901	1903
Stod også på valglisten ved foregående valg ¹	77	72	76	83	85
Stod ikke på valglisten ved foregående valg ²	63	58	67	77	75
Forskel	14	14	9	6	10

1. N varierer mellem 1356 (1892) og 1790 (1903).

2. N varierer mellem 284 (1892) og 484 (1901).

valglisten, men nok ved det andet. Det vil sige, at interessen nu drejes over mod de vælgere, der gradvist igennem 1890'erne og lige efter århundredeskiftet fandt det umagen værd at deltage i folketingsvalgene, selv om de ikke tidligere havde gjort det. På grund af den benyttede definition siger det sig selv, at nye vælgere er holdt udenfor i resten af dette afsnit.

I forlængelse af bekræftelsen af forventningen om sammenhængen mellem social status og valgdeltagelse er det naturligt at opstille yderligere en forventning, der bliver nr. 5:

Forventning 5:

Blandt tidligere sofavælgere var det især personer med lav social status, der blev mobiliseret i denne periode.

Dersom man valg for valg sammenligner de sofavælgere fra valg 1, der stemte ved valg 2, med de sofavælgere, der fortsatte som sofavælgere ved valg 2, viser det sig, at valgene falder i 3 grupper: 1) 1892, 2) 1895 og 1898 og endelig 3) 1901 og 1903. Det bemærkes straks, at skellet mellem de to sidste grupper falder sammen med indførelsen af hemmelig afstemning.

Ved valget i 1892 er der en klar tendens til, at det især var yngre, funktionærer på lavere niveau og offentligt ansatte, der blev mobiliseret. Ved valgene i 1895 og 1898 skiftede billedet, således at det i højere grad var privat ansatte, personer inden for håndværk og industri, ufaglærte arbejdere og vælgere i 30'erne og 40'erne, som gav sig til at deltage i folketingsvalgene, selv om de ikke havde gjort

det ved det foregående valg, hvor de også havde været på valglisten.

Efter indførelsen af hemmelig afstemning skiftede billedet igen i 1901, hvor der tegnede sig et mønster, der genfindes i 1903. Nu var der tale om, at de mobiliserede især var offentligt ansatte, at de var arbejdere eller lavere funktionærer, og at de var beskæftiget inden for handel, industri eller transport. Og der ses en tendens til, at de mobiliserede findes i alle aldersgrupper op til først i 50'erne.

Forventning 5 må altså også siges at være blevet bekræftet, samtidig med at der er peget på, at det også var de yngre sofavælgere, der gav sig til at stemme. Det er rimeligt at forestille sig en tydelig sammenhæng mellem denne form for mobilisering og partivalget, og følgende forventning kan derfor opstilles:

Forventning 6:

Mobiliseringen af tidligere sofavælgere har sammenhæng med ændrede politiske valgmuligheder.

I tabel 6 er derfor vist, hvorledes de mobiliserede stemte ved de tre valg, hvor dette kan undersøges, samt hvorledes de stabile valgdeltagere stemte.

Det fremgår meget tydeligt, at der er en klar sammenhæng mellem overgangen fra at være sofavælger til at deltage i valgene på den ene side, og det at stemme på de to partier, der ikke var almindeligt akcepterede i byens konservative miljø, altså venstrepartiet og – især – Socialdemokratiet, på den anden side.

Som man vel kunne vente, bliver denne sammenhæng stærkere igennem 1890'erne; det må derfor antages, at den også har været

Tabel 6. Partivalget i Fredericia Købstad 1892–1898 i to grupper af stemmende. Pct.

	1892		1895		1898	
	Stemt 2 gange i træk	Ikke stemt 1890	Stemt 2 gange i træk	Ikke stemt 1892	Stemt 2 gange i træk	Ikke stemt 1895
Højre	87	78	85	73	75	55
(Moderate) Venstre	9	16	7	9	9	18
Socialdemokratiet	4	6	8	18	16	27
I alt	100	100	100	100	100	100
N =	933	110	853	128	890	218

stærk efter 1901, hvor den blot ikke kan efterforskes. Udviklingen i deltagelsesmønsteret og Socialdemokratiets fortsatte fremgang i 1901 og senere gør det imidlertid til en temmelig sikker antagelse.

De i tabel 6 fremlagte data underbygger også, hvad der blev sagt i indledningen til dette hovedafsnit. Det blev dér hævdet, at man ikke kan skelne skarpt mellem vælgerens beslutning om at deltage i valget og hans beslutning om at stemme på en bestemt kandidat eller et bestemt parti, fordi det sidste ikke kan lade sig gøre uden det første.

Studiet af politisk deltagelse og af politisk mobilisering lader sig altså bedst gennemføre, dersom man også inddrager partivalget.

4. Socialdemokratiets gennembrud i Fredericia

Socialdemokratiets første opstilling i Fredericia-kredsen i 1892 var startskuddet til en proces, der i løbet af 14 år (eller 6 valg) førte til, at partiet blev kredsens største og dermed vandt folketingsmandatet.

I dette afsnit skal vises, hvorledes denne udvikling startede, dvs. hvilke bevægelser i vælgerkorpset i 1890'erne som i denne sammenhæng er af særlig betydning.

I tabel 7 er samtlige vælgere, der havde valgt i 1890, i 1892 eller både i 1890 og 1892, fordelt efter deres adfærd ved de to valg. Det helt dominerende træk er, at 43 pct. af

samtlige stemte på Højres kandidat ved begge valgene; hertil kommer, at under 0,5 pct. af alle vælgere skiftede over fra at stemme på Venstre i 1890 til at stemme på Højre i 1892, ligesom det ses, at Højre kunne mobilisere tilslutning fra 5 pct. af samtlige, der havde været sofavælgere i 1890, og så mange af de nye vælgere, at det svarer til 7 pct. Nogle af disse 7 pct. havde været under 30 i 1890, andre var flyttet til byen i perioden mellem det sidste valg og april 1891, og atter andre var både/og.

Tilsvarende ses, at det nye parti havde en helt anden fordeling af sine i alt 57 vælgere. Relativt mange af Socialdemokratiets vælgere havde ikke haft valgtret i 1890. Denne gennemslagskraft blandt de nye vælgere genfindes ved de følgende valg. Man kan i øvrigt bemærke, at det ikke bare er Socialdemokratiet, der på dette punkt adskiller sig fra Højre. Også Venstre får en tilslutning fra de nye vælgere, der forholdsvis er væsentlig større end Højres.

Det væsentlige i billedet af tilslutningen til Socialdemokratiet i 1892 er dog, at næsten 2/3 af partiets vælgere havde stemt på Venstre i 1890. Det var et hyppigt set fænomen, at Venstre fik stemmer fra potentielle socialdemokratiske vælgere i de kredse, hvor Socialdemokratiet ikke selv stillede op – ligesom det modsatte også var tilfældet – og derfor måtte for eksempel en socialdemokratisk nyopstilling føre til en stemmeovergang mellem de to partier af den karakter, der ses i tabel 7. Ganske samme mønster ses i øvrigt i Erik Høgsh

Tabel 7. Overgangsmatrix for folketingsvalgene 1890 og 1892. Fredericia Købstad. Pct. af grandtotal.

1890	1892					
	Højre	Venstre	Social- demokratiet	Ikke stemt	Forladt vælgerkorpset	I alt
Højre	43	0	0	5	5	53
Venstre	0	4	2	3	1	10
Ikke stemt	5	1	0	9	7	22
Nye vælgere	7	2	1	5	.	15
I alt	55	7	3	22	13	100
N =						1.874

vandringstabeller for Nakskov Købstad ved valgene 1892-98.³³

Ved folketingsvalget i 1895 var Socialdemokratiet i kredsen i stand til næsten at tredoble sit stemmetal, og ved valget i 1898 blev det igen mere end fordoblet. Denne næsten eksplosionsagtige tilvækst fandt helt overvejende sted i byen, således som det fremgik af tabel 1. For blandt andet at gøre det muligt at se, hvor disse stemmer kom fra ved de to valg, er i tabellerne 8 og 9 vist tilsvarende overgangsmatricer for henholdsvis valgene i 1892 og 1895 og valgene i 1895 og 1898. I begge tilfælde er der igen beregnet pct. af grandtotalen, hvad der muliggør en direkte sammenligning af alle tal i de enkelte tabeller, og næsten også på tværs af de tre tabeller, fordi N er af *tilnærmelsesvis* samme størrelsesorden ved de tre lejligheder.

Idet hensigten jo her er at fokusere på So-

cialdemokratiets fremvækst i Fredericia købstad, er der ikke grund til at inddrage de to andre partier på anden måde end i forbindelse med sammenligninger. Det ses, at kun lidt over en fjerdedel af Socialdemokratiets vælgere i 1895 havde stemt på partiet allerede i 1892. Dette afviger meget fra den andel af stabile vælgere, man normalt finder, og som meget bedre korresponderer med tallene for Højre og Moderate Venstre i 1895. Forklaringen er selvfølgelig, at denne andel nødvendigvis må være lille, når et parti er inde i en så hurtig vækst, som Socialdemokratiet var det i Fredericia i disse år. Derfor ser vi også, at det er forholdsvis store dele af partiets 1895-vælgerskare, som i 1892 havde stemt på et af de to andre partier, eller som havde været sofa-vælgere. I alt er det 39 pct. af partiets vælgere, som havde været vælgere i 1892, men ikke havde stemt på det. Gennemslagskraften var

Tabel 8. Overgangsmatrix for folketingsvalgene 1892 og 1895. Fredericia Købstad. Pct. af grandtotal.

1892	1895					
	Højre	Moderate Venstre	Social- demokratiet	Ikke stemt	Forladt vælgerkorpset	I alt
Højre	35	0	1	9	6	51
Venstre	0	3	1	2	1	7
Socialdemokratiet	0	0	2	0	0	2
Ikke stemt	5	0	1	8	7	21
Nye vælgere	8	1	2	8	.	19
I alt	48	4	7	27	14	100
N =						2.031

33. Høgh, *op.cit.*, pp. 260-266.

Tabel 9. Overgangsmatrix for folketingsvalgene 1895 og 1898. Fredericia Købstad. Pct. af grandtotal.

		1898					
1890	Højre	Moderate Venstre	Socialdemokratiet	Ikke stemt	Forladt vælgerkorpset	I alt	
Højre	31	0	2	7	5	45	
Moderate Venstre	0	3	0	1	0	4	
Socialdemokratiet	0	0	5	1	1	7	
Ikke stemt	5	2	3	8	7	25	
Nye vælgere	7	1	5	6	.	19	
I alt	43	6	15	23	13	100	
N =						2.165	

altså betydelig. Hertil kommer, at Socialdemokratiet var i stand til at tiltrække relativt flere af de nye vælgere, end de to andre partier kunne. Dette tyder på, at partiet i særlig grad appellerede til yngre vælgere – en forventning, som der vil blive lejlighed til at tage op nedenfor.

Ved valget i 1898 mere end fordobledes Socialdemokratiets stemmetal. Derfor ser vi igen i tabel 9, at kun en forholdsvis beskedent andel af partiets 1898-vælgere havde stemt på det også i 1895, nemlig 1/3. Og ligesom ved det forrige valg kunne partiet appellere så stærkt til de nye vælgere, at godt en tredjedel af vælgerne kom fra denne gruppe. Den sidste tredjedel kom så fra de to andre partier og fra 1895-sofavælgere. Det ses, at der ikke længere er nogen tilgang af betydning af tidligere venstrevælgere. Forklaringen er velsagtens, at der ikke længere var potentielle partiskifere tilbage her.

Tilslutningen fortsatte med at stige i samme imponerende takt ved det første valg med hemmelig afstemning, men da det ikke længere er muligt at følge de enkelte vælgers partivalg, vil analysen i dette afsnit ikke gå længere end til og med valget i 1898. Problemerne i forbindelse med overgangen fra åben til hemmelig afstemning vil blive taget op i det følgende hovedafsnit.

Hvem var nu de mænd, der ved de tre første folketingsvalg, hvor denne mulighed eksisterede i Fredericia, stemte på Socialdemokratiet? Antallet af baggrundsvariable, der for tiden er til rådighed inden for projektets rammer, sætter én grænse for, hvor langt denne analyse kan gå. Hertil kommer, at vi indtil videre ikke har andre oplysninger om de pågældendes politiske eller andre holdninger end dem, der kan uddrages af deres adfærd ved valgene. Der kan altså ikke på denne måde inddrages yderligere forklaringslementer – i hvert fald kun fra valg til valg.

De forventninger, der her skal efterprøves, har udgangspunkt dels i vælgeradfærdsforskningens hidtidige resultater, dels i den engelske sociolog Frank Parkins forklaring på tilbøjeligheden til at stemme konservativt blandt arbejderklassens vælgere.³⁴ Parkin har overbevisende argumenteret for, at det i et kapitalistisk samfund, hvor traditionelle værdier er så dominerende som for eksempel i England, er arbejderklassens og arbejderpartierne symboler og værdisæt, der er afvigende. Det betyder, at man ikke – således som der har været en stærk tilbøjelighed til i britisk politisk-sociologisk forskning – skal betragte for eksempel de arbejdere, der stemmer konservativt, som afvigere, hvis adfærd man især skal kunne forklare. Det er de arbejdere, der i

34. Frank Parkin, »Working-class Conservatives: a theory of political deviance«, *The British Journal of Sociology*, Vol. 18 (1967), pp. 278–290. Se også hans, *Class Inequality and Political Order. Social Stratification in Capitalist and Communist Societies*, London: Granada, 1972, især pp. 81ff.

Eksercerhuset i Øster Voldgade, Fredericia, hvor folketingsvalgene fandt sted. Foto fra omkr. 1900. Kgl. bibliotek.

et samfund af den pågældende type på trods af alle dominerende normer alligevel stemmer på et arbejderparti, der udviser en afvigende adfærd, som det også ud fra en sociologisk synsvinkel er vigtigt at finde forklaringer på.

Det forekommer oplagt, at man kan overføre Parkins betragtninger også til danske købstæder i slutningen af sidste århundrede, og derfor bliver hovedproblemstillingen her, hvem disse politiske og sociale afvigere var, som stemte på Socialdemokratiet i denne periode, og hvorfor de gjorde det. Det siger sig selv, at det første spørgsmål nok vil vise sig noget nemmere at besvare end det andet.

Parkin er i den sammenhæng inde på, at tilslutning til arbejderpartierne især må forventes, hvor de pågældende vælgere er involveret i normative subsystemer, der kan fungere som en form for barriere over for påvirk-

ning fra samfundets dominerende værdisystem.³⁵ Hvis man bor i arbejderkvarterer med tætte sociale netværk og ensartede værdisæt, eller hvis man arbejder på en større arbejdsplads, hvor andre værdier end det dominerende samfundssystem spiller en væsentlig rolle, er chancen størst for, at man kan klare sig over for presset i retning af konform politisk adfærd, som efter denne opfattelse jo er at stemme konservativt. Hvis man både arbejder på en sådan arbejdsplads og bor i et sådant kvarter, er sandsynligheden for, at man stemmer på et arbejderparti naturligvis større, end hvis kun en af barriererne er til stede.

Det er ulig nemmere at medtage denne form for problemstillinger i moderne interviewundersøgelser, end det er i undersøgelser som den foreliggende af Fredericia i 1890'erne. Alligevel har den forskelligartede udvik-

35. Parkin, *op.cit.*, 1967, pp. 282ff.

ling inden for de forskellige vælgeradfærdsforskningsskoler ført til, at man har været tilbøjelig til i et vist omfang at nedprioritere beskæftigelsen med sociale netværk, også selv om det selvfølgelig er herigennem, at personlig påvirkning og formidling af politisk information finder sted. Sheingold har overbevisende argumenteret for, at det netop i politisk urolige tider er vigtigt at inddrage egentlige netværksanalyser, fordi de forskellige omgivelser og deres forskellige opfattelse af den aktuelle situation må antages at spille en større rolle for de enkelte vælgere end i politisk mere rolige perioder.³⁶ Sheingold minder her om, at den amerikanske Michigan-skoles klassiske, overvejende socialpsykologiske undersøgelser jo blev gennemført i en relativt rolig periode sidst i 1950'erne og i 1960'erne.

Disse betragtninger har også gyldighed for udforskningen af vælgeradfærden i en politisk så urolig periode som den, der ses på her. Hvis vi kunne komme bare i nærheden af et ordentligt kendskab til og en forståelse af de konkrete sociale netværk, som vælgerne i Fredericia indgik i, ville vi være meget langt i retning af en forklaring på udviklingen ved disse folketingsvalg. Det kræver imidlertid et projektoplæg og -omfang, som er vanskeligt – og måske endda umuligt – at realisere, og som det foreliggende projekt kun i et vist omfang og lidt efter lidt vil kunne nærme sig. Det kan dog nævnes, at det næste delproblem, som vil blive taget op, er sammenhængen mellem den sociale, den religiøse og den politiske segregation i 1890'ernes Fredericia.

I første omgang er opgaven imidlertid at efterprøve en række væsentligt mere overskuelige forventninger om sammenhængen mellem socialdemokratisk stemmeafgivning og de socialstrukturelle baggrundsvARIABLE, der er til rådighed. Følgende empiriske forventninger vil blive efterprøvet:

Forventning 7:

Tilbøjeligheden til at stemme på Socialdemokratiet er størst blandt arbejderne, mindst blandt funktionærer og selvstændige.

Forventning 8:

Tilbøjeligheden til at stemme socialdemokratisk er under åben afstemning større blandt privat ansatte end blandt offentligt ansatte.

Forventning 9:

Tilbøjeligheden til at stemme på Socialdemokratiet er større, jo yngre man er.

Af disse forventninger er der vel kun grund til at kommentere nr. 8, fordi den afviger mere end de to øvrige fra aktuelle forhold,³⁷ og fordi den rummer en indsnævring med hensyn til valgreglerne. Baggrunden for at opstille denne forventning er dels Parkins teoretiske overvejelser, som gør det naturligt at forvente, at gennemslaget af samfundets egne institutioner, dels en forestilling om, at sanktionsmulighederne og sanktionsfrygten spillede en større rolle for de offentligt ansatte.

Den første af de tre forventninger er afprøvet i tabel 10, der viser situationen ved valget i 1898. Der er ingen grund til at vise de parallelle tabeller for henholdsvis 1892 og 1895, da der ikke er væsentlige forskelle i mønsteret ved de tre valg. Der ses i tabel 10 et klart billede af sammenhængen mellem stillingskategori og adfærd ved valget. I den bagvedliggende kategorisering er der arbejdet med flere grupper, men her er der af hensyn til overskueligheden kun sondret mellem selvstændige, funktionærer og arbejdere. Hertil kommer en forholdsvis stor gruppe af personer, der ikke kan placeres på de øvrige stillingskategorier. Det er uheldigt med en så stor gruppe, der ikke kan placeres, men forklaringen er især den velkendte, at en række af vælgerne i valglisten kun har anført deres fag, og ikke deres stilling («snedker» og ikke

36. Carl A. Sheingold, »Social Networks and Voting: The Resurrection of a Research Agenda«, *American Sociological Review*, Vol. 38, No. 6 (December 1973), pp. 712–20, især pp. 716–18.

37. Således har Torben Worre hævdet, at der i begyndelsen af 1970'erne ikke var nogen partiforskel mellem offentligt og privat ansatte funktionærer: Ole Borre *et al.*, *Vælgere i 70'erne*, København: Akademisk Forlag, 1976, p. 80. Jørgen Goul Andersen og Ingemar Glans, »Socialklasser og partivalg i 70'erne«, *Politica*, 13. årgang, nr. 2 (1981), pp. 5–45, kunne dog tyde på, at der alligevel var visse forskelle allerede i 1971, både for så vidt angår funktionærer og arbejdere, og at disse forskelle stadig er til stede, jfr. især pp. 19, 30 og 34.

Tabel 10. Vælgerne i Fredericia Købstad ved folketingsvalget i 1898 fordelt efter stilling og adfærd ved valget. Pct.

	Selvstændige	Funktionærer	Arbejdere	Ikke placérbare	I alt
Højre	55	70	32	48	50
Moderate Venstre	17	3	4	6	7
Socialdemokratiet	8	0	34	21	17
Ikke stemt	21	27	30	25	26
I alt	100	100	100	100	100
N =	424	459	550	440	1.873

»snektermester« eller »snekkersvend«). Det ses i øvrigt, at tallene i denne gruppe placerer sig nydeligt mellem tallene for selvstændige og arbejdere.

Således som vælgerne på det foreliggende grundlag har kunnet fordeles, ser vi altså, at arbejderne ved dette valg havde Socialdemokratiet som det foretrukne parti. Men vi ser også, at det kun er med en snæver margen, og at næsten lige så mange stemte på Højre, medens lidt færre slet ikke stemte. Selv om der blev tilført nogle personer fra gruppen af personer, der på det foreliggende grundlag ikke kan placeres, ville dette billede sikkert ikke ændre sig ret meget.

I øvrigt var det først i 1898, at gennemslaget i arbejderklassen for alvor kom for Socialdemokratiet. Endnu i 1895 havde kun 16 pct. af dem, vi kan placere som arbejdere, stemt på det nye parti. Gennembruddet blandt arbejderne imellem disse to valg må karakteriseres som en væsentlig forudsætning for den udvikling, der i løbet af de følgende valg sikrede mandatet for Socialdemokratiet.

Hvorledes var nu Socialdemokratiets fremgang stykket sammen? Det kan belyses ved

hjælp af de andele af partiets vælgerskare, der kom fra andre partier, henholdsvis de andele, som udgjordes af nymobiliserede i partiets kernegruppe, altså arbejderne. I tabel 11 er de to sæt tal vist sammen med den andel, som partiets stabile vælgere udgjorde.

Det ses, at tilvandringer fra andre partier hurtigt blev af relativt beskeden betydning sammenlignet med mobiliseringen af faglærte og – især – ufaglærte arbejdere, som ikke havde stemt ved det foregående valg, enten fordi de havde været sofavælgere, eller fordi de ikke havde haft valgret.

Tabeller, der af pladsmæssige grunde ikke er medtaget her, viser også, at over halvdelen af Socialdemokratiets tilgang fra Højre i 1898 var arbejdere, faglærte eller ufaglærte. Dersom vi havde været i stand til at placere flere efter stilling, end tilfældet er nu, ville disse tendenser utvivlsomt have været endnu tydeligere. Men endda er de overordentlig stærke, og hertil kommer, at ikke én eneste funktionær skiftede til Socialdemokratiet mellem de to valg.

Det er rimeligt at pege på, at disse resulta-

Tabel 11. Socialdemokratiets vælgere i Fredericia 1882, 1895 og 1898 efter type. Pct.

	1892	1895	1898
Skiftet fra andre partier til Socialdemokratiet	66	24	14
Nymobiliserede <i>arbejdere</i> , dvs. nye vælgere og tidligere sofavælgere	18*	27*	30*
Stabile socialdemokratiske vælgere	26	32
N =	57	148	314

* angiver, at det rigtige tal er højere, men på grund af de tidligere nævnte kategoriseringsproblemer med stillingsangivelserne er alle arbejdere ikke med her.

Tabel 12. Vælgerne i Fredericia Købstad ved folketingsvalget i 1898 fordelt efter fødselsår og adfærd ved valget. Pct.

Parti mm.	Født før 1830	Født 1830-49	Født 1850-59	Født 1860-65	Født 1866-68	I alt
Højre	66	62	45	38	39	50
Moderate Venstre	3	9	8	6	5	7
Socialdemokratiet	1	8	20	24	30	17
Ikke stemt	30	21	27	32	26	26
I alt	100	100	100	100	100	100
N =	157	566	577	346	227	1.873

ter i betydeligt omfang harmonerer med de fordelinger, som Vagn Dybdahl har lagt frem for nogle københavnske og århusianske kredse og dele af kredse i 1890'erne, når hensyn tages til forskelle i social struktur og kandidatstruktur. Specielt god er overensstemmelsen mellem tallene i tabel 10 og Dybdahls tal for den del af Århus Købstad, der indgik i Århus Amts 2. kreds (Nordre), ved valget i 1892.³⁸

Med hensyn til den næste forventning, som gik på, at tilbøjeligheden til at stemme på den socialdemokratiske kandidat var større blandt privat ansatte end blandt offentligt ansatte under åben afstemning, så er billedet også her meget klart. Ved de tre valg, hvor forventning kan efterprøves, altså 1892, 1895 og 1898, var der en klar tendens til større socialdemokratisk stemmeandel blandt ansatte i den private end i den offentlige sektor; fordi stort set ingen funktionærer stemte på Socialdemokratiet i denne periode, vedrører dette udsagn primært byens arbejdere i håndværk og industri.

Skyldes dette resultat udelukkende, at den offentlige sektor i Fredericia var særlig stor og måske lidt specielt sammensat, eller har det en videre gyldighed? Det må naturligvis undersøges ved at se på de relativt få (dvs. omkring en halv snes) kredse, som det er rimeligt at inddrage i en sammenligning med Fredericia. Herved forstår jeg dels, at kandidatstrukturen skal være ensartet i den forstand, at der i hvert fald er opstillet både en højremand og en socialdemokrat, dels at byen skal udgøre en væsentlig del af hele kredsen, såle-

des at dens vælgerkorps ikke forsvinder helt blandt landvælgerne på valgdagen. Indtil der eventuelt engang bliver foretaget en systematisk undersøgelse af dette problem, er det naturligt at pege på, at Dybdahls resultater fra de relevante af de ovennævnte kredse peger i samme retning som resultaterne fra Fredericia af afprøvningen af forventning 8, idet han også har en større andel af socialdemokratiske vælgere blandt de private end blandt de offentligt ansatte.

Forventning nr. 9 sagde, at der ville være en større tilbøjelighed til at stemme på arbejderpartier, jo yngre man var. Heri ligger også, at man ofte har set, at nye partier, uanset placering i det politiske spektrum, tiltrækker unge vælgere i ikke ubetydeligt omfang. I tabel 12 er igen kun vist sammenhængen mellem alder og stemmeafgivning på Socialdemokratiet i 1898, idet billedet er det samme ved de to foregående valg. Sammenhængen er igen meget klar, og det ses også, at der er en tilsvarende sammenhæng mellem alder og det at stemme på Højre – omend med modsat fortegn og på et højere niveau for tilslutning.

Man kunne forestille sig, at denne sammenhæng mellem alder og partivalg var betinget af en skæv aldersfordeling inden for stillingskategorierne. En kontrol herfor viser imidlertid, at sammenhængen mellem alder og partivalg ikke forsvinder, selv om der kontrolleres for stilling – med én undtagelse. Det er de relativt få, der utvetydigt har kunnet placeres som faglærte arbejdere: blandt dem er der ikke forskel mellem forskellige aldersgrupper

38. Vagn Dybdahl, *op.cit.*, Bind 2, pp. 34-51.

med hensyn til tilbøjeligheden til at stemme på arbejderpartiet.

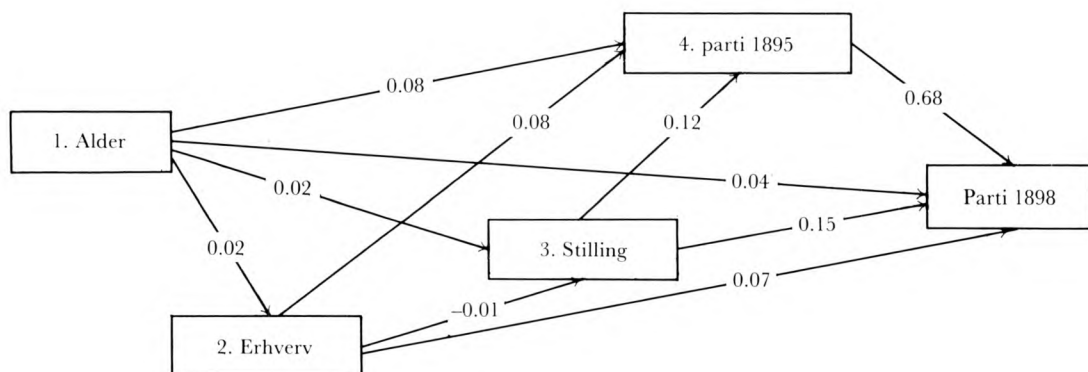
Der er nu konstateret forskellige hovedtendenser i materialet, og det er derfor rimeligt at spørge, hvorledes de forholder sig til hinanden. Fire tendenser har vist sig særlig tydelige, idet nemlig tilbøjeligheden til at stemme socialdemokratisk i Fredericia i 1890'erne helt klart var forbundet med (1) faldende alder, (2) at være arbejder, (3) tilknytning til den private sektor/håndværk og industri og (4) tidligere at have stemt på partiets kandidat. Det er på ingen måde overraskende, at disse 4 tendenser slår igennem, idet det er velkendt fra den almindelige vælgeradfærdsforskningsteori, at disse faktorer spiller en væsentlig rolle for partivalget.

For at få undersøgt de 4 faktorerers relative betydning for stemmeafgivningen på Socialdemokratiet er der gennemført en række

kausalanalyser med udgangspunkt i det af Ottar Hellevik advokerede oplæg for sådanne analyser på grundlag af krydstabeller.³⁹

Her skal kun gengives resultater fra én af de gennemførte analyser, hvor alle 4 nævnte uafhængige variable er inddraget, medens den afhængige variabel er adfærden ved valget i 1898. Analyserne er gennemført efter dichotomisering af variablene, således »stemt på Socialdemokratiet« versus »ikke stemt på Socialdemokratiet«, »arbejder« versus »alle andre«, »beskæftiget i håndværk og industri« versus »alle andre« og endelig »30–40 år« versus »over 40 år«. Det antages, at stilling og erhverv er identisk i 1895 og 1898, og analysen er så gennemført for de 1.461 vælgere, som stod på valglistenne både i 1895 og 1898. Det betyder, at de 30–33 årige ikke er med i 1898, hvorfor vi må forvente en lidt svagere effekt af alder på den afhængige variabel.

Den bagvedliggende model ser således ud:

På modellen er anført de vejede,⁴⁰ direkte effekter, der også, for så vidt angår de 4 uafhængige variables direkte effekt på adfærden ved valget i 1898, fremgår af tabel 13. Af denne tabel fremgår også de indirekte effekter såvel som de spuriose sammenhænges størrelse.

Hovedkonklusionen er dels, at »parti 1895«, altså om man havde stemt socialdemokratisk i 1895 eller ej, har en helt dominerende stilling, når disse 4 uafhængige variable sam-

menlignes, dels at modellens totale forklaringsværdi, forstået som summen af de direkte effekter, er så høj som 0.94. Denne størrelse skal ses i forhold til en maksimumsværdi på 1.00, som er sandsynligheden for, at én udskiftning af alle 4 variabelværdier, der peger i socialdemokratisk retning, med de modsatrettede ville føre til et fuldstændigt skift for alle fra at stemme socialdemokratisk til ikke at gøre det.

39. Ottar Hellevik, »Kausalanalyse ved hjælp af multivariate prosenttabeller«, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, bd. 19 (1978), pp. 301–333; og *ibid.*, *Kausalanalyse av krydstabeller*, Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

40. Se herom Hellevik, *op.cit.*, 1980, kap. 8 og 14.

Tabel 13. Kausalfortolkning af den dekomponerede statistiske sammenhæng mellem hver af de 4 uafhængige variable og parti 1898

	Uafhængige variable			
	1. Alder	2. Erhverv	3. Stilling	4. Parti 1895
Total kausaleffekt	0.10	0.11	0.24	0.68
Direkte effekt	0.04	0.07	0.15	0.68
Indirekte effekt	0.06	0.04	0.09	.
via variabel 2 alene	0.00	.	.	.
via variabel 3 alene	0.00	-0.01	.	.
via variabel 4 alene	0.06	0.05	0.09	.
via flere variable	0.00	0.00	.	.
Bivariat statistisk sammenhæng	0.10	0.11	0.24	0.75
Spuriøs sammenhæng	0.00	0.00	0.07

Modellens høje forklaringssevne skal ses i lyset af, at den centrale forklarende variabel, altså »parti 1895«, i sammenligning hermed forklares i væsentlig mindre omfang (0.28) af modellen. Dette skyldes i nogen grad, at det benyttede analyseoplæg opererer med en dichotomisering af de inddragne variable; således er ved de to partivariable alle, der ikke har stemt socialdemokratisk, slået sammen. En finere kategorisering ville her givetvis have haft en positiv effekt, hvad der også gælder ved for eksempel erhvervsvariablen.

Konklusionerne ovenfor underbygges meget af tilsvarende analyser af enkelte valg med kun 3 af de uafhængige variable inddraget. Partivalg ved det foregående valg er langt den stærkeste enkeltfaktor, derefter følger hver gang stilling og sidst – på cirka samme niveau – kommer alder og erhverv. Der kan være grund til at hæfte sig ved, at aldersvariablen slår kraftigere igennem, når førstegangsvælgerne er med i analyserne, et forhold, der allerede tidligere er blevet antydnet.

Den fuldstændige og endelige forståelse af såvel de samfundsmæssige som de socialpsykologiske processer, der havde indvirkning på, hvem der stemte socialdemokratisk i Fredericia i 1898, er naturligvis ikke blevet etableret med gennemførelsen af en række kausalanalyser på et begrænset antal variable og en efterfølgende kausalfortolkning af de statistiske sammenhænge. Det forekommer alligevel rimeligt at understrege, at det i meget høj grad var personer i det dominerende sociale

systems periferi – arbejderne og de unge – som var bærere af det socialdemokratiske gennembrud i Fredericia i 1890'erne, og at vælgere, der én gang havde stemt anderledes end det borgerligt-konservative *establishment* forventede, derved havde frigjort sig – måske vundet nogle ressourcer, der ellers ikke var for mange af – og derfor kunne fortsætte dermed ved de følgende valg.

Der ligger i denne formulering en forventning om, at andre måske i højere grad lå under for en frygt for sociale og andre sanktioner, der betød, at de under åben afstemning ikke frit kunne give udtryk for deres egentlige politiske præference.

Afprøvningen heraf vil have form af en mere indirekte argumentation, og det er derfor, problemerne omkring betydningen af overgangen fra åben til hemmelig afstemning er taget op for sig selv, i det følgende afsnit.

5. Overgangen fra åben til hemmelig afstemning

Indførelsen af hemmelig afstemning i 1901 har to konsekvenser for den historiske valgforskning. Dels er det i perioden frem til 1920 ikke længere muligt at få oplyst partiernes styrke i kredsens enkelte kommuner, dels kan det ikke lade sig gøre at følge enkeltvælgeres partivalg, kun om de havde deltaget i valget.

I dette afsnit er hensigten at undersøge, om det trods den principielle hemmelighed alli-

Tabel 14. Skøn over partifordelingen i Fredericia-kredsen ved folketingsvalget i 1901. Skønnede tal er kursiverede.

	Fredericia Købstad		10 landkommuner		Hele kredsen	
	abs.	pct.	abs.	pct.	abs.	pct.
Højre	630	31	100	5	729	18
Moderate Venstre	200	10	1.190	59	1.388	35
Socialdemokratiet	810	40	90	4	901	22
Ugyldige stemmer	20	1	20	1	40	1
Stemt i alt	1.660	82	1.398	69	3.058	76
Ikke stemt	375	18	614	31	989	24
Vælgere i alt	2.035	100	2.012	100	4.047	100

gevel er muligt at sige noget om partiernes styrke henholdsvis i Fredericia Købstad og i de 10 landkommuner under ét ved valget i 1901. Resultatet heraf vil så blive søgt tolket i lyset af delanalyser af hvem, der overhovedet deltog i valget i 1901, idet dette jo er oplyst i form af afkrydsning på valglisten og er koblet sammen med undersøgelsens øvrige data.

Med udgangspunkt i tabel 1's marginaler for valget i 1901, de tre partiers fordeling på by- og landstemmer igennem 1890'erne og kendskab til den andel, der i samme periode stemte på samme parti ved to valg efter hinanden, er tabel 14 konstrueret. Det siger sig selv, at angivelserne ikke kan være helt præcise, men det vil være min påstand, at tabellens tal er meget tæt på den korrekte fordeling.

Under alle omstændigheder er niveauet for disse tal rigtigt, og det kan derfor umiddelbart konstateres, at Socialdemokratiets fremgang fortsatte under den hemmelige afstemning, således at partiet i 1901 fik halvdelen af alle gyldige stemmer i Fredericia Købstad, og at fremgangen 1898-1901 var større end 1895-1898.

En del af denne tilvækst kan tilskrives en ændring i andelen af nye vælgere, der deltog i valget. Dette tal lå i 1890'erne gennemsnitligt på 67 pct., ca. 5 pct. under valgdeltagelsen for alle vælgere under ét. I 1901 steg valgdeltagelsen blandt de nye vælgere til 77 pct. Det var stadig ca. 5 pct. under den almindelige valgdeltagelse, men dog en stigning på 10 pct. i forhold til de sidste tre valg med åben afstemning; konklusionen er, at det nu må være

blevet oplevet som nemmere, dvs. mindre ressourcekrævende, at stemme. En betydelig del af denne tilvækst må have været til fordel for Socialdemokratiet, idet partiet ved de tre valg 1892-98 klart havde relativt flere stemmer i den gruppe end i byen som helhed, og man må antage, at denne tendens også gjorde sig gældende i 1901.

På den anden side må man være opmærksom på, at den aldersspecifikke stemmeafgivning på partierne undergik ændringer i 1901. Det viser sig, hvis man ved hjælp af de enkelte aldersgruppers tilbøjelighed i 1895 og 1898 til at stemme på det nye parti vil prøve at verificere tallet 810 i tabel 14, altså skønnet over det socialdemokratiske stemmetal i byen. Selv hvis man antager, at hver aldersgruppes tilbøjelighed til at stemme socialdemokratisk ændredes med samme faktor fra 1898 til 1901, som tilfældet havde været fra 1895 til 1898, kommer man på grundlag af vælgernes aldersfordeling og valgdeltagelse i 1901 kun frem til et forventet stemmetal på godt 650, eller godt 80 pct. af det meget pålidelige skøn i tabel 14. Udviklingen i tilbøjelighed til at stemme socialdemokratisk var altså så kraftig, at det ikke rækker med en normal multiplikativ model til at beskrive den.

I 1901 finder man også et markant fald i andelen af personer, der var sofavælgere ved to valg i træk. Ved de tre sidste valg i 1890'erne drejede det sig i gennemsnit om 53 pct. af de sofavælgere fra ét valg, der stadig stod på valglisten ved det følgende valg, men i 1901 var det kun 35 pct. Målt i absolutte tal

drejer det sig ikke om mere end 50 personer, der nu stemte, selv om de efter tendenserne fra de seneste tre valg ikke skulle have gjort det. Imidlertid er det rimeligt at se dette som endnu et indicium på, at situationen i 1901 var anderledes end før – og igen må vi gå ud fra, at en betydelig del af denne vælgergruppe har stemt socialdemokratisk – nu, hvor ingen kunne se eller høre dem gøre det.

Vi har tidligere været inde på, at tre faktorer spillede en stor rolle for valgdeltagelse og partivalg i Fredericia i 1890'erne, og man må forvente, at det også under de nye vilkår ville være tilfældet. Det er derfor blevet undersøgt, om der var særlige variationer i valgdeltagelsen inden for forskellige alders- og stillingskategorier og blandt de forskellige partiers 1898-vælgere.

Det viser sig, at der er en række forskelle, som med rimelighed kan sættes i forbindelse dels med overgangen til hemmelig afstemning, dels med den yderligere fremgang, Socialdemokratiet derefter oplevede. Taget under ét steg valgdeltagelsen fra 74 pct. i 1898 til 82 pct. i 1901. Ser man imidlertid på de forskellige stillingskategorier, finder man meget forskellige stigningstakter. Arbejdernes valgdeltagelse steg således med 12 pct., medens funktionærernes steg 7 pct., dvs. kun lige knap så meget som gennemsnittet, og de selvstændige, som før valglovsændringen havde den højeste valgdeltagelse, havde den mindste stigning, kun 2 pct. Tilsammen betød det, at de tre nævnte stillingskategorier nu havde en helt ensartet valgdeltagelse, nemlig 81 pct.

På samme måde kan det konstateres, at valgdeltagelsen inden for de forskellige aldersgrupper blev meget ensartet i 1901, mellem 80 og 85 pct. for alle aldersgrupper undtagen de ældste (dvs. vælgere født før 1830), som havde en valgdeltagelse på 68 pct.

Valgdeltagelsen var højest for personer født i 1850'erne, dvs. vælgere der var mellem 42 og 51 år. Denne alderskategori, såvel som gruppen lige under (39–41 år), havde stigninger i

valgdeltagelsen på hele 12 pct., medens den var klart mindre både for de yngre og de ældre vælgere, og de ældste vælgere havde endog et fald på 2 pct. i valgdeltagelsen.

Ser vi endelig på betydningen af partivalget i 1898 for, om man stemte i 1901, viser det sig igen, at billedet er blevet mere ensartet, end det var tidligere. Der er dog stadig forskelle, idet Socialdemokratiets 1898-vælgere i højere grad end Højres deltog i valget i 1901, nemlig med 94 over for 86 pct.

De tre nævnte faktorer er blevet inddraget i en kausalanalyse med henblik på at belyse deres relative effekt på valgdeltagelsen i 1901. Ikke overraskende viser det sig, at virkningen af alder og stilling er beskeden – og til dels negativ – og at virkningen af, om man stemte socialdemokratisk i 1898 eller ej er større, uden dog på nogen måde at blive af tilsvarende betydning, som vi kunne konstatere i det foregående afsnit.

Væsentlig mere interessant er nok et forsøg på ved hjælp af såkaldt *discriminant-analyse*⁴¹ at finde frem til funktioner, der kan bruges til at sondre mellem – eller diskriminere mellem – vælgere, der stemte på det ene eller det andet parti. Hensigten er altså at få opstillet en eller flere matematiske funktioner, der rimeligt godt kan indplacere vælgerne i de »rigtige« partier på grundlag af deres værdier på de benyttede uafhængige variable, som her er stilling, alder og parti ved det foregående valg. Fordi den afhængige variabel (parti) er målt på nominalskalaniveau, er det rimeligt at bruge discriminant-analysen og ikke en af de andre foreliggende estimationsteknikker.⁴²

Det er muligt at opstille et sæt discriminant-funktioner, der kan placere næsten 78 pct. af vælgerne i 1898 i det parti, som de pågældende rent faktisk stemte på, og som for 76 pct. af de resterende har det faktiske parti som det, der er næststørst sandsynlighed for, at de pågældende stemte på. Dette resultat må betegnes som ganske tilfredsstillende.

41. Gennemført ved hjælp af SPSS-programpakken discriminant-analyse-program. Se herom Nie *et al.*, *op.cit.*, pp. 434–467, hvor der også er enkelte henvisninger til den øvrige litteratur.

42. John Aldrich and Charles F. Cnudde, »Probing the Bounds of Conventional Wisdom: A Comparison of Regression, Probit, and Discriminant Analysis«, *American Journal of Political Science*, Vol. XIX, No. 3 (August 1975), pp. 571–608, især dog pp. 585ff. Denne artikel har også en række udmærkede henvisninger til den relevante litteratur.

De pågældende funktioner er også blevet benyttet i et forsøg på at opløse valgghemmeligheden i 1901, idet man naturligvis kan bruge dem til at opstille skøn over, hvilket parti der er størst sandsynlighed for, at hver enkelt vælger har stemt på ved valg, hvor man *ikke* kender det faktiske partivalg. Det viser sig imidlertid, at denne fremgangsmåde ikke fungerer tilfredsstillende i Fredericia i 1901, idet man ikke kommer frem til stemmetal for de tre partier, som svarer til skønnene i tabel 14. Forklaringen er givetvis, at netop selve overgangen fra åben til hemmelig stemmeafgivning har påvirket koefficienterne i de benyttede funktioner, der som nævnt var opstillet på grundlag af sammenhængene i 1898.

Selv om resultatet af dette forsøg altså er negativt, underbygger det netop derfor så meget mere hovedkonklusionen i dette afsnit, som jo er, at overgangen fra åben til hemmelig afstemning blev af væsentlig betydning for den fortsatte politiske udvikling og for hastigheden heri – og der er vel ingen grund til at tro, at det ikke også gjaldt andre steder end i Fredericia.²

Hvis man her skal forsøge sig med en sammenfatning, må der især lægges vægt på to forhold.

For det første må det fastholdes, at valgdeltagelsen i en række kommuner – blandt andet Fredericia – steg kraftigt i 1901. Det vil sige, at flere end ellers har været motiveret for at stemme. Ganske vist var der i disse årtier generelt en stigning i valgdeltagelsen, men nogle steder var den altså særlig stor efter hemmeliggørelsen af stemmeafgivningen. Det forekommer derfor naturligt at spørge, hvad det var, der tidligere havde holdt nogle vælgere tilbage fra at stemme.

Det andet hovedpunkt må være, at det især var Socialdemokratiet, der havde fordel af denne ændring i valgsystemet. Der var i disse år også en udvikling i gang, der betød, at det klart blev arbejdernes foretrukne parti, men blandt andet i Fredericia øgedes tilslutningen i 1901 så meget, at det er vanskeligt at tro, at

indførelsen af den hemmelige afstemning ikke havde en selvstændig virkning herpå.

Disse træk kan kun tolkes på den måde, at der i Fredericia ligesom i andre bymiljøer var et sæt af sociale normer, som sagde, at »man« stemte på Højre. Og hidtil havde disse normer været så stærke, at det deraf skabte sociale pres – en variant af valgtryk, som naturligvis er særlig vigtig ved åbne valg – først for alvor kunne brydes under hemmelig afstemning.

Vælgerrollen havde ikke tidligere kunnet udøves frit, fordi vælgerens placering i en række sociale systemer (kvarteret, arbejdspladsen, kirkesamfundet, foreningerne osv.) lagde stærke bånd på ham med hensyn til, hvordan der kunne stemmes ved valgene. Adfærden ved folketingsvalgene var ikke nogen privatsag, og derfor kunne vælgerrollen ikke adskilles fra vælgerens andre sociale roller.

Indførelsen af hemmelig afstemning afskaffede kontrolmuligheden og dermed også muligheden for såvel sociale (negative eller positive) som økonomiske eller andre sanktioner. Vælgerrollen blev nu adskilt fra andre sociale roller, og en konsekvens blev stigning i valgdeltagelsen – især i provinsbyerne⁴³ – og i mange tilfælde også en yderligere fremgang for Socialdemokratiet.

6. Konklusion

Hensigten med denne artikel har været at belyse tre problemkomplekser, som er væsentlige for forståelsen af den politiske udvikling i Danmark, omkring århundredskiftet. Som eksempel er valgt Fredericia Købstad, en større provinskøbstad, som var præget af industrialiseringens gennemslag, en betydelig tilflytning og flere former for offentlig, dvs. statslig, virksomhed end andre provinsbyer. derefter) opstillede i Fredericia-kredsen, som udover købstaden omfattede 10 landkommuner, en højremand, en venstremand og en socialdemokrat. Der blev afholdt »navnlig« afstemning ved alle valgene fra 1890 til 1898, og

43. Elklit & Mitchell, *op.cit.*, p. 19.

da valglisterne er bevaret i god stand, er der her et enestående materiale til rådighed til belysning af den udvikling, der førte til, at kredsen fra 1906 skiftede fra at være en nogenlunde sikker venstrekreds til at blive en stærk socialdemokratisk bastion – og det på trods af alle Højres samtidige forsøg på at erobre kredsen.

Valglisterne er ved hjælp af et specielt udviklet edb-program til *nominal record linkage* blevet koblet sammen, således at det benyttede datasæt består af oplysninger om de 3.501 vælgere, som havde valget ved mindst et af de seks folketingsvalg fra 1890 til 1903. Der er her kun benyttet materiale fra de 6 valglister, men det er hensigten at udvide materialet med flere oplysninger om de pågældende personer. Der tænkes her specielt på indkomst- og formueforhold, på arbejdspladstilknytning, på organisationsmedlemskaber og på placering i sociale netværk.

De tre temaer, som er blevet behandlet, er for det første politisk deltagelse og mobilisering i forbindelse med disse 6 valg; dernæst er der blevet set på Socialdemokratiets gennemslag i byens vælgerkorps i disse år, og de faktorer, som betingede dette, og endelig er overgangen fra åben til hemmelig afstemning i 1901 blevet analyseret.

Det har kunnet fastslås, at en række af de faktorer, der normalt efter 2. verdenskrig har vist sig af betydning for politisk deltagelse, også var væsentlige i Fredericia i denne periode. Af særlig betydning for perioden med åben afstemning er konstateringen af en klar sammenhæng mellem placering i det sociale system og valgdeltagelse, men det kunne også konstateres, at denne sammenhæng blev af væsentlig mindre betydning efter indførelsen af hemmelig afstemning. I samme retning peger resultaterne af analyserne af betydningen af alder og af, hvor længe man havde boet i byen (dvs. været på valglisten), hvor interessante skift kunne konstateres fra 1898 eller 1901. Udviklingen gik i retning af, at gældende sociale normers virkning på valgdeltagelsen og partivalget gradvist blev mindre. En oplagt forklaring herpå er den voksende tilflytning til byen i slutningen af 1890'erne og efter århundredeskiftet, en voksende »natio-

nalisering« af folketingsvalgene i takt med den almindelige politiske udvikling og Socialdemokratiets fremvækst i de fleste større og halvstore byer, og naturligvis også en voksende politisk og klasse-mæssig bevidsthed i dele af vælgerkorpsen.

Det er et hovedresultat, at indførelsen af hemmelig afstemning var af central betydning i denne udvikling. Det ses blandt andet deraf, at Socialdemokratiets gennemslag først blev afgørende efter 1901, og den særlige undersøgelse af mønstret i mobilisering viste, at det især var offentligt ansatte, specielt arbejdere og lavere funktionærer, der fra 1901 fandt det umagen værd at deltage i valgene. Noget holdt altså tidligere disse personer, som antageligt ikke havde mange politiske og sociale ressourcer, tilbage fra at stemme, og det er nærliggende at pege på frygten for negative sanktioner af social eller anden art.

I hvert fald ved valgene efter 1901, hvor denne udvikling fortsatte, kan også andre forhold have spillet ind. I takt med den økonomiske og sociale udvikling, og i og med at Venstre ved Systemskiftet i 1901 overtog regeringsmagten, må betydningen af frygten for eventuelle negative sanktioner under alle omstændigheder have været faldende. Og hertil kommer, at udsigten til sejr i den politiske kamp var voksende, efter at Socialdemokratiet i 1901 havde overtaget pladsen som kredsens næststørste parti efter Højre. Det har utvivlsomt trukket flere stemmer til – måske også fordi nogle vælgere ville være med på den vindende vogn – altså vælgeradfærdsforskningens klassiske *bandwagon*-effekt.

Det er også et hovedresultat, at Socialdemokratiets gennemslag ved disse valg, hvor der i byen rundt regnet var tale om en fordobling af stemmetallet fra valg til valg, blev båret af arbejderklassen. Hertil kommer, at man også må pege på de unge vælgere som en kategori, der i særlig grad stemte på den socialdemokratiske kandidat. Det viser sig endvidere, at der var større stabilitet i den socialdemokratiske tilslutning end i tilslutningen til de to andre partier. Det kunne tyde på, at der var tale om en stærkere forankret identifikation med parti og klasse, end tilfældet er med de to andre partier, men indtil videre kan det

kun være en arbejdshypotese til brug i det fremtidige analysearbejde.

Det sidste af de tre problemkomplekser behandlede i afsnit 5. Det drejer sig om betydningen af indførelsen af hemmelig afstemning i 1901. Det er allerede ovenfor blevet understreget, at denne ændring i valglovgivning må tillægges overordentlig stor betydning for den konstaterede udvikling i Fredericia. Løsrivelsen af vælgerrollen fra andre sociale roller og privatiseringen af valghandlingen gjorde det muligt for vælgere uden mange politiske og sociale ressourcer at deltage i større omfang end tidligere, og med hensyn til partivalget er der ingen tvivl om, at det i høj grad var til fordel for det parti, der stod som repræsentant for arbejderklassens interesser.

Det er hensigten at udbygge de her fremlagte resultater i flere retninger, hvoraf to skal nævnes. Det er allerede blevet omtalt, at datasættet vil blive udvidet ved tilføjelse af en række yderligere oplysninger. For tiden arbejdes med indlæsning af folketællingerne i 1890 og 1901, hvor alle personer, mænd såvel som kvinder, over 15 medtages. Hertil kommer, at det er planen at inddrage oplysninger om indtægts- og formueforhold og om organisationsmedlemskaber mm.

Tilføjelsen af sådanne oplysninger vil gøre det muligt mere præcist, end det her har været tilfældet, at kunne sige noget om den enkeltes placering i det sociale system og om mængden af politiske og sociale ressourcer; derved kan en række af de ovenfor fremlagte resultater blive præciseret og udbygget i betydeligt omfang.

Hertil kommer, at dette skulle muliggøre en analyse af, hvilke konkrete sociale netværk de enkelte vælgere indgik i, og herved skulle en analyse af de kanaler, som især formidlede de sociale og politiske normer, blive mulig. Arbejdspladsanalyser kan gennemføres også uden inddragelse af lønningslister, idet folketællingen i 1901 har oplysning herom, og en opdeling af byen i naboskaber som udgangspunkt for at se på eventuelle tendenser til politisk homogenisering er også en af de planer, der indgår som et naturligt led i det fremtidige arbejde med dette projekt om sociale og

politiske udviklingslinier 1870–1903 og sammenhængen derimellem.

Litteraturliste

- Aldrich, John and Charles F. Cnudde, »Probing the Bounds of Conventional Wisdom: A Comparison of Regression, Probit, and Discriminant Analysis«, *American Journal of Political Science*, Vol. XIX, No. 3 (August 1975), pp. 571–608.
- Andersen, Jørgen Goul og Ingemar Glans, »Socialklasser og partivalg i 70'erne«, *Politica*, 13. årgang, nr. 2 (1981), pp. 5–45.
- Bang, Im. og Vilhelm Elberling, *Rigsdagsvalgene 1895–1910. En historisk-statistisk Oversigt*, København: Engelsen og Schrøder (i komm.), 1911.
- Borre, Ole et al., *Vælgere i 70'erne*, København: Akademisk Forlag, 1976.
- Boserup, Anders, »Nogle kritiske bemærkninger om Erik Høgh's »Vælgeradfærd i Danmark 1849–1901«, og om dens bidrag til socialfysikken«, *Sociologiske Meddelelser*, 17. serie (1973), pp. 39–78.
- Bourke P. and D. DeBats, »Identifiable Voting in Nineteenth-Century America: Towards a Comparison of Britain and the United States before the Secret Ballot«, *Perspectives in American History*, 11 (1978), pp. 259–288.
- Campbell, Angus et al., *The American Voter: An Abridgment*, New York: John Wiley & Sons, 1964.
- Drake, Michael, »The Mid-Victorian Voter«, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. I. No. 3 (Spring 1971), pp. 473–490.
- Drake, Michael, *Introduction to Historical Psephology*, Milton Keynes: The Open University Press, 1974.
- Dybdahl, Vagn, *Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880–ca. 1913*, Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1969, 1–2.
- Elklit, Jørgen, »Om udforskningen af vælgeradfærd i Danmark i det 19. århundrede«, *Historie*, X, 2 (1973), pp. 266–288.
- Elklit, Jørgen, »Valg- og stemmelister vedr. folketingsvalg 1849–98 i Landsarkivet for Nørrejylland. En foreløbig oversigt«, *Arkiv*, Bind 4, nr. 4 (1973), pp. 232–273.
- Elklit, Jørgen, *The Formation of Mass Political Parties in the Late 19th Century: The Three Models of the Danish Case*, paper prepared for an ECPR-workshop on »Mass Political Organizations«, Grenoble, France, April 1978; Århus: Institute of Political Science, University of Aarhus, March 1978.
- Elklit, Jørgen, »Election Laws and Electoral Behaviour in Denmark until 1920«, i Otto Büsch (Hrsg.), *Wählerbewegung in der europäischen Geschichte*, Berlin: Colloquium Verlag, 1980, pp. 366–397.
- Elklit, Jørgen & Jeremy C. Mitchell, *The Legacy of Open Voting: Patron/Client Relations and the Development of Mass Politics in England and Denmark*, paper prepared for an ECPR-workshop on »Clientelist Political Systems«, Florence, Italy, March 1980; Aarhus: Institute of Political Science, University of Aarhus, 1980.

- Elklit, Jørgen & Jan Skytte, *Find Person by Name (FPN). Et nominal record linkage program til anvendelse på blandt andet danske politiske og sociale massedata fra det 19. århundredes sidste del*, paper til fremlæggelse på seminaret »Historiske databaser i Norden«, Utstein Kloster, Norge, maj 1980; Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, maj 1980.
- Hellevik, Ottar, »Kausalanalyse ved hjælp av multivariate prosenttabeller«, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, bd. 19 (1978), pp. 301–333.
- Hellevik, Ottar, *Kausalanalyse av krystabeller*, Oslo: Universitetsforlaget, 1980.
- Høgh, Erik, *Vælgeradfærd i Danmark 1849–1901. En politisk sociologisk analyse*, København: Jørgen Paludan, 1972.
- Krieger, A., *Fremstilling af de gældende Regler om Valgene til Rigsdagen*, Kjøbenhavn: Thaning & Appel (i komm.), 1897.
- Kuhnle, Stein, *Patterns of Social and Political Mobilization: A Historical Analysis of the Nordic Countries*, Sage Professional Papers in Contemporary Political Sociology 06–055, London and Beverly Hills: Sage, 1975.
- McKenzie, Robert & Allan Silver, *Angels in Marble. Working Class Conservatives in Urban England*, London: Heinemann, 1968.
- Milbrath, Lester W. & M. L. Goel, *Political Participation*, 2. ed., Chicago: Rand McNally, 1977.
- Mitchell, Jeremy Corlett, »Electoral Strategy under Open Voting: Evidence from England 1832–1880«, *Public Choice*, Vol. XXVIII (Winter 1976), pp. 17–35.
- Mitchell, Jeremy Corlett, *Electoral Change and the Party System in England 1832–1868*, Ph. D. Dissertation (Yale, 1976), Xerox University Microfilms, 76–30, 237.
- Moore, D. C., *The Politics of Deference: A Study of the Mid-Nineteenth Century English Political System*, Hassocks: The Harvester Press, 1976.
- Nie, Norman H. et al., *SPSS. Statistical Package for the Social Sciences*, 2. edition, New York: McGraw-Hill, 1975.
- Parkin, Frank, »Working-class Conservatives: a theory of political deviance«, *British Journal of Sociology*, Vol. 18 (1967), pp. 278–290.
- Parkin, Frank, *Class Inequality and Political Order. Social Stratification in Capitalist and Communist Societies*, London: Granada, 1972.
- Pedersen, Mogens N., »Om den rette brug af historiske materialer i statskundskaben: Nogle didaktiske overvejelser«, i Erik Damgaard et al. (eds.), *Festskrift til Erik Rasmussen*, Århus: Forlaget Politica, 1977, pp. 235–271.
- Powell, G. Bingham, Jr., »Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal, and Socio-Economic Influences«, i Richard Rose (ed.), *Electoral Participation. A Comparative Analysis*, Beverly Hills and London: Sage, 1980, pp. 5–34.
- Rasmussen, Erik, *Komparativ Politik 2*, København: Gyldendal, 2. udgave, 1972.
- Renshon, Stanley Allen, *Psychological Needs and Political Behavior. A Theory of Personality and Political Efficacy*, New York: The Free Press, 1974.
- Rokkan, Stein, »Electoral Systems«, i Stein Rokkan, *Citizens. Elections. Parties*, Oslo: Universitetsforlaget, 1970, pp. 147–168. Revideret version af en artikel i Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 5, NY: Macmillan and The Free Press, 1968, pp. 6–21.
- Shade, William G., »'New Political History'. Some Statistical Questions Raised«, *Social Science History*, Vol. 5, no. 2 (Spring 1981), pp. 171–196.
- Sheingold, Carl A., »Social Networks and Voting: The Resurrection of a Research Agenda«, *American Sociological Review*, Vol. 38, No. 6 (December 1973), pp. 712–720.
- Statistisk Tabelværk*, København, anf. år.
- Thomsen, Niels, »Urbaniseringen og den politiske adfærd«, i Grethe Authén Blom (ed.), *Urbaniseringsprocessen i Norden*, Del 3, Industrialiseringens første fase, Oslo: Universitetsforlaget, 1977, pp. 143–177.
- Thomsen, Niels, »Venstres vælgere. 1870–1930«, i Kurt Sørensen (ed.), *Venstre. 50 år for folkestyret*, Holte: liberal, 1979, pp. 97–135.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie & Jae-On Kim, *Participation and Political Equality. A Seven-Nation Comparison*, Cambridge UP, 1978.
- Vestergaard, Kristian, *Aspekter af vælgeradfærd ved folketingsvalgene 1906–1913*, speciale i samfundsfag, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, juli 1981.
- Öhngren, Bo, *Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870–1900*, Studia Historica Upsaliensia 55, Uppsala, 1974.